

Q U A R T E R L Y
P R E S S R E V I E W
FOR ADVANCED EFL LEARNERS

SPRING 2020

Bye-bye LON- DON
DON DON
DON Good Bye

Coming to London 2 by [*Christopher Isherwood*](#)
8 by [*Leonard Woolf*](#)
My London 16 by [*William Packer*](#)
18 by [*Harry Mount*](#)
23 by [*Peter Davies*](#)
26 by [*Suzi Feay*](#)

Búcsú Londontól 29 [*Tárnok Attila*](#)

QUARTERLY PRESS REVIEW is an electronic magazine consisting of texts found in the public domain abridged for educational purposes.

Back issues: <http://pressreview.atw.hu>

Correspondence: tarisz@hotmail.com

Coming to London

by *Christopher Isherwood*

I don't remember exactly how or when I first came to London; it was probably while I was still a baby, on a visit to my grand-mother. She had a flat at the lower end of Buckingham Street in the Adelphi, overlooking the old water-gate, and for many years this seemed to me to be the very hub of the city. On entering, you breathed in the fine dust of potpourri and the musk of my grand-mother's furs: the odour was like an incense offered before the divinity of Sarah Bernhard, whom she adored and constantly spoke of, and it came to evoke for me the whole magic of the theatre, past and present. At the same time, the watercolours and etchings on her sitting-room walls – of Venice, Granada, Avignon and the Panama Canal – quickened my earliest longings to travel and made me see London as a gateway to the world. Reclining in a deck-chair on the roof of this flat, during the first Great War, my grandmother liked to watch the daylight raids through her lorgnette. No doubt she described the Enemy as 'odious creatures'; it was her favourite phrase of

condemnation – and she was later to apply it, in the singular, to George Moore, as she tore from a copy of *The Brook Kerith* the pages she considered blasphemous. She kept the rest of the book, however, because she greatly admired his descriptions of the Holy Land. She was the grandest grande dame I have ever known.

As a young man, I lived in London myself; and left it and came back to it often. But, of all these returns, I think that only one will remain with me vividly for the rest of my life. It is my return from the United States at the beginning of 1947. I had been away from England for eight years, almost to the day.

On January 21, around noon, our plane took off from New York. It was nearly dark when we reached Newfoundland and circled over the snow-woods and the frozen lakes to Gander, a tiny sprinkle of lights in the wilderness. Transatlantic air travel was somewhat more of an adventure in those days, and less elegantly conducted. The big bare white waiting-hall, with its table of simple refreshments, seemed very much a frontier-post; here was the last cup of coffee and the last bun in the Western Hemisphere.

I didn't sleep at all, that night. Not because I was unduly nervous; it was rather a kind of awe that kept me awake. If you are old enough, as I am, to remember Blériot – not to mention Lindbergh – it seems incredible to find yourself actually flying the Atlantic. I

sat at my little window with its doll's house curtains, vibrating with the changing rhythms of the aircraft and peering out for glimpses of the stars. Fragments of ice, dislodged from the wings, kept rattling against the pane. The cabin was dark, except for a few pin-rays of light from overhead reading lamps. Although all these seats around me were occupied, I felt curiously alone – for the journey I was making was back through time rather than forward through space, and it concerned no one on board except myself.

And then – in palest saffron, in pink, in scarlet, in stabbing gold – the sunrise. It gleamed dully on our wet metal and on the cloudfield below us, which was blue-grey like dirty snow. We were flying over an arctic aerial landscape; weirdly solid, with terraces, erosions, valleys and great rounded rugged hills. The roar of our engines, which had been so loud through the night, now sank, or seemed to sink, to a soft hushing sigh. We were gradually coming lower. The plane skimmed the cloud-drifts like a motor-boat, and you had a sudden terrific sense of speed and impact, as though it would surely be dashed to pieces. We raced over them, through them, with the thick vapour whirling back in shreds from our propellers, massing, towering above us, bursting upon us in furious silent breakers. Then, through a wide rift, we saw Ireland – a country of bogs and stony fields, green and mournful in the showery morning, crossed by the winding estuary of the

Shannon.

A few miles up the Shannon is Limerick, where I had lived for three years, as a little boy, because my father was stationed there. In those days, it now seems to me, I accepted our unwelcomeness as a matter of course; it didn't seem particularly shocking to me that children of my own age should spit and shout 'dirty Protestant!' as I walked down the street, or that my father's regiment should occasionally be sniped at from rooftops on its march to church.

And now the green and orange flag of independence fluttered over the airport hangars, and an announcement in Gaelic was coming through the loudspeakers as we entered the dining-room. But if the political situation had changed, the local atmosphere had not. I encountered, with happy recognition, the faded grandeur of velvet curtains and the breakfast of under-cooked, disembowelled sausage and strong but tepid tea. In a brogue as rich as 'cello, my waiter described the terrible accident of a few weeks back – pointing, as he did so, to the fuselage of the wrecked plane which could still be seen sticking out of a bog beside the airfield. 'The minute I set eyes on them coming down – Mother of God, I said to myself, they're all lost entirely!' His charming, sympathetic eyes were moist and sparkling with enjoyment of his story.

And now, for the first time in my life, I began to feel American – or, at any rate, more American than

European. Standing at the bar with a fellow passenger, a businessman from New Jersey, I watched the other travellers and suddenly found myself seeing them through his eyes. There was a group of tweedy foxhunting ladies who didn't look as if they were going anywhere in particular; they might well have stopped in here for a drink after a meet. There was a party of Italian emigrants who had been waiting twenty-four hours to take off for the States; when their plane was announced, they embraced each other and cheered. And there was Sir Somebody Someone, who appeared to be running the British Empire single-handed. He had crossed the Atlantic with us, and was now in an audible state of impatience because we were delayed by the weather and London's failure to 'open'. 'They're waiting for me in Whitehall,' he kept repeating. 'All I can say is, I intend to be in India on Monday.' I was afraid he might have sufficient authority to order our departure, regardless of the risk. But it seemed that he hadn't.

When we finally started, it must have been near two o'clock in the afternoon. We climbed steeply into the clouds and saw no more land until the coast of the Bristol Channel. This was my first opportunity to compare bird's eye views of England and the States. What a contrast between the vast rectangular sections of the Middle West and the jigsaw pattern of this countryside! Even from the air, one gets a sense of the

complexity of the past – of the Domesday Book. And of smallness. How small and vulnerable it all looks – wide open to the bitter east wind of History! The churches and the little towns, where three or four straggling roads converge as if expressly to lead a bomber to its target. The all-too-evident factories and landing strips. An eighteenth century country house with a portico, standing out tiny but sharply distinct against a wood in which clearings have been cut to form the initials G.V.R. We flew quite low, beneath the overcast; and it was cosy, like a room in the winter light of teatime. London appeared, a long smudge of brown haze, far ahead. The plane landed at Bovington Airport.

Here was the scenery of the war – but already it was falling into disuse. Weeds were growing from cracks in the concrete runways; the Army signposts and the camouflage on the hangars were weather-beaten and faded. Some Germans were strolling around with spades on their shoulders – no longer with the air of prisoners but of accepted inhabitants. And here were the representatives of officialdom; and elderly gentleman and a young lady doctor of birdlike cheerfulness, waiting to examine us and our belongings in a draughty hut with an iron stove. The lady doctor was sorry I had no certificate of vaccination, but remarked consolingly: 'Oh well, never mind – you've got a jolly good sunburn!' I told her I'd been swimming in the Pacific, three days before. I could scarcely believe it

myself.

Throughout the years I had spent in Hollywood, I had never tired of protesting against the American film presentation of English life. What caricature! What gross exaggeration! But now – increasingly during the weeks that followed – I began to reverse my judgement. Is it possible to exaggerate the Englishness of England? Even the bus which took us from the airport into London seemed grotesquely ‘in character’; one almost suspected that it had been expressly designed to amaze foreign visitors. By nature a single-decker, it had had a kind of greenhouse grafted insecurely on to its back. Riding in this was much more alarming than flying. We whizzed down narrow lanes with barely room enough to pass a pram, scraping with our sides the notorious English hedgerows; then slowed with a jerk to circle a roundabout – an Alice-in-Wonderland death trap guaranteed to wreck any driver doing more than five miles an hour. And then we would pass through an English village complete with a village church in a country churchyard; so absurdly authentic that it might have been lifted bodily off a movie-lot at M-G-M... And as for the accents that now began to hear around me – I could scarcely trust my ears. Surely they were playing it very broad? Half of the population appeared to be talking like Richard Haydn as a Cockney bank clerk, the other half like Basil Rathbone as Sherlock Holmes.

I saw little of London that night, for I went straight to John Lehmann’s house; and there a welcome awaited me that I shall never forget. Looking around me at the faces of my old friends, I discovered a happy paradox – namely that, while England seemed fascinatingly strange, my friends and our friendship seemed to be essentially what they had always been, despite our long separation. That was what was to make my visit so wonderful and memorable.

During my re-exploration of London, I got two strong impressions; of shabbiness and of goodwill. The Londoners themselves were shabby – many of them stared longingly at my new overcoat – and their faces were still wartime faces, lined and tired. But they didn’t seem depressed or sullen. This may sound like a stupidly sweeping statement by a casual visitor; but I have seen a thoroughly depressed nation – the German in 1932. The English were not in the least like that. For instance, the girls at the ration board, which surely must have been the most exasperating of jobs, were quite gratuitously pleasant. ‘It seems so silly,’ one of them remarked to me, ‘to have to call Americans aliens.’ And this wasn’t just a chance encounter with a solitary xenophile, for I heard another girl being extremely sympathetic to a native lady with an obviously unreasonable grievance. On another occasion, when I was on a train, a young couple sat next to me who were about to emigrate to Australia; their

baggage, already labelled for the voyage, proclaimed this fact. The other passengers in my compartment congratulated the couple on their decision and questioned them eagerly about their plans – all this without the slightest hint of bitterness or criticism. Of course, this goodwill was somewhat of the grin-and-bear-it variety which is produced by national emergencies; but it had certainly made London a much friendlier place for a stranger to visit. The only negative aspect of it was, perhaps, that the English had become a little too docile for their attitude toward official regulations. ‘We’re a nation of queue-formers,’ someone said. I experienced the truth of this for myself, one afternoon, when I went to a cinema, found that the film I wanted to see had five minutes left to run, and decided to wait outside till it was over. When next I turned my head, I saw that a line of half a dozen people had grown behind me.

London’s shabbiness was another matter; it didn’t seem to me to have a cheerful side. The actual bomb damage gave you a series of sudden shocks – as when, one evening, I spend some time ringing the doorbell of a house, until I happened to look up through the fanlight and saw that the place was an empty shell, smashed wide open to the stars. Yet the shabbiness was more powerfully and continuously depressing. Plaster was peeling from even the most fashionable squares and crescents; hardly a building was freshly

painted. In the Reform Club, the wallpaper was hanging down in tatters. The walls of the National Gallery showed big and unfaded rectangles, where pictures had been removed and not yet rehung. Many once stylish restaurants were now reduced to drabness and even squalor. The shortage of materials made all but the most urgent repairs illegal. I heard some weird tales of builders who were smuggled into private homes in their Sunday suits as ‘guests’, and who didn’t emerge until their ‘visit’ – with much record playing to drown the sound of hammering – was over. London’s shabbiness was so sad, I thought, because it was unwilling – quite unlike the cheerful down-at-heel air of some minor Latin American capital. London remembered the past and was ashamed of its present appearance. Several Londoners I talked to at that time believed it would never recover. ‘This is a dying city,’ one of them told me.

Few of my English readers will need to be reminded that this was the winter of the coal shortage and the great blizzards. The snow started about a week after my arrival; and it soon assumed the aspect of an invading enemy. Soldiers turned out to fight it with flame-throwers. The newspapers spoke of it in quasi-military language: ‘Scotland Isolated’, ‘England Cut in Half’. Even portions of London were captured; there was a night when no taxi driver would take you north of Regent’s Park. With coal strictly rationed, gas

reduced to a blue ghost and electricity often cut off altogether, everybody in England was shivering. I remember how the actors played to nearly empty houses, heroically stripped down to their indoor clothes, while their audience huddled together in a tight clump, muffled to the chins in overcoats, sweaters and scarves. I remember a chic lunch party composed of the intellectual beau monde, at which an animated discussion of existentialism was interrupted by one of the guests exclaiming piteously: 'Oh, I'm so cold!' Two or three of my friends said to me then: 'Believe us, this is worse than the war!' By which I understood them to mean that the situation couldn't by any stretch of the imagination be viewed as a challenge to self-sacrifice or an inspiration to patriotism; it was merely hell.

Nevertheless, I have to confess, with the egotism of a tourist, that the blizzard did a great deal to 'make' my visit. It gave me a glimpse of the country in crisis which helped me to some faint idea of what the war years had been like. And, besides this, the cold certainly increased one's energy and sharpened one's senses. There was a great deal to be seen in London that winter – particularly in the art galleries, where many new and talented painters were exhibiting. It was then that I acquired, through only to a very modest degree, the good habit of buying pictures.

My departure was sad, but enlivened by some moments of excitement. For the Queen Elizabeth, on

which I was to sail for New York, had just run aground on a shifting sandbank called The Brambles while entering Southampton Water. It was thought that she might repeat the same accident on her outbound voyage. She didn't, but we all held our breaths as we moved over the danger spot and the brown churned water showed the narrowness of our scrape.

So ended my most memorable visit to London. Since then, I have returned three times – in 1948, in 1952, and again this year – and always with great happiness. But still – it is not quite the same. That precious sense of strangeness and discovery is lost. I doubt if I shall ever get it back. ♦

Coming to London

by *Leonard Woolf*

I 'came to London' embryonically, I presume, in February 1880, for I was born in the West Cromwell Road on November 25, 1880, and I have lived in London – except for seven years in Ceydon – ever since. Thus I am a Cockney born and bred, and to ask me to recall my first impressions of coming to London or any segment of it is like asking a humble herring to recall his first impressions of coming to the sea. I have lived in Kensington, Putney, Bloomsbury, Fleet Street and Westminster, and they have left me the smell of London (including Gower Street station on the Underground 60 years ago) in my nostrils and its strange, austere, homelike spirit in my bones. I love it profoundly and, as with all real love that goes deep into the entrails, I hate it profoundly.

One of the things which I have been asked to deal with in this article is my 'first impressions of the London literary world'. My feelings towards that world are probably also ambivalent. It is sometimes represented as composed of literary personages, major

and minor, endlessly talking, eating, and drinking in pubs and Soho restaurants, in rooms and flats and parties. Into that world, if it exists, I have not penetrated, and I can only remember two occasions upon which I felt that I was in the real London literary world, even though not of it. The first was when, latish in life, I was sometimes invited to the Sitwells, a dinner, say, with Osbert Sitwell or a party given by Edith Sitwell to meet Gertrude Stein. This was, of course, not in the least like the imaginary world of the literary personages in Soho, but it was a literary world into which I went as an intruder feeling the inferiority complex of the amateur minnow among the great, confident, professional pike. To be led up to Gertrude Stein sitting on a kind of throne and to be given five minutes' conversation with her was what an old Edinburgh Writer to the Signet used to call 'an experience'. When he took me as a boy to see Abbotsford and halted me outside to survey that fantastic monument of literary fame and success, he said: 'This is an experience which ye'll do well to remember – O Ay, an experience ye'll do well to remember.' Gertrude Stein, I felt, was the same kind of experience.

My only other memory of entering the real London literary world recalls a more trivial and to me discreditable experience than a Sitwell party. Virginia and I accepted an invitation to dine with a well-known

novelist whom we liked very much. We expected to dine with her alone or at most another guest, and late, dirty, and dishevelled we dashed from printing in the basement in a taxi to her flat – and found ourselves at a formal dinner of twelve or fourteen distinguished writers all in full evening dress. I suppose it was nervousness which made us fail the entrance examination to literary London. At any rate first, when one of those curious collective silences suddenly fell upon the company, Virginia's extremely clear voice was heard to say: 'The Holy Ghost?' to which the distinguished Catholic writer sitting on her left replied with indignation: 'I did not say Holy Ghost; I said the whole coast.' Almost immediately after, thinking that the distinguished lady writer sitting on my left had dropped her white handkerchief on the floor, I leant down, picked it up, and handed it to her, to find, to my horror, that it was the hem of her white petticoat which had protruded below her skirt. As soon as we decently could, we slunk off home, feeling that we had both disgraced ourselves in literary London.

Very different was my first meeting with a real literary personage. It was in a barber's shop and I must have been about 15. When I was 12 my father died and my mother, no longer affluent, moved with her nine children to a house in Putney. One day I was having my hair cut in a shop near Putney station and Putney Hill when the door opened and everyone in the shop,

including the man cutting my hair, turned and looked at the person who had come in. A tiny little man in a black cape and a black sombrero-like hat, below which hung lank curls, stood in the doorway. I had a sharp feeling of the fear and pain in his pale blue eyes and pallid face. He stood silent in the doorway and looked at us and all of us looked at him. He turned and went out, and, as he shut the door, the hairdresser, beginning again to snip at my hair, said: 'That is Mr Swinburne, the writer; he lives at The Pines round the corner.' Swinburne, of course, lived with Theodore Watts-Dunton, the author of *Aylwin*, at The Pines, at the foot of Putney Hill, and could be seen occasionally walking up to Wimbledon Common and stopping now and then to kiss a baby in a pram. Our doctor, who was a famous Rugger international half-back, was also Swinburne's doctor; he told me that when he was summoned by Watts-Dunton to come and see the poet, Swinburne could rarely be induced to say a word to him; he would sit up very right in a rather high chair and continually play an inaudible tune with his two hands on the polished dining-room table. The only other literary personage whom I met in those days was Compton Mackenzie, but he had not yet written anything and I had no idea that he would; we were both at St Paul's and I first met him in a football scrum on a cold wet November afternoon. We have often met since in much more pleasant and more literary

surroundings. He once told me that I am included as one of the characters in one of his Four Winds of Love novels.

In 1894 I managed to win a scholarship and entered St Paul's School, where, under the highmastership of the savage and eccentric Mr Walker, the engines of education were applied violently and strangely to our tender minds. As classical scholars and potential winners of classical scholarships at Oxford or Cambridge, we were treated like Strasbourg geese, except that of being stuffed with food in order to fatten our livers, our minds were stuffed for eight or ten hours every day with the grammar, syntax, language and literature of ancient Greece and ancient Rome. No educational training and regimentation of the human mind could be more drastic, more ruthless than that to which we were subjected at St Paul's between the ages of 14 and 19, and when I went up to Trinity College, Cambridge, in 1899, I had an astonishingly thorough knowledge of the classical languages and literatures. And yet, though we spent so many hours every day in the study of some of the greatest literary masterpieces which had ever been produced, interest in or even recognition of literature as literature or of 'the arts' was certainly not in general encouraged. The mental atmosphere was eminently English, a kind of chastened and good-tempered barbarism, a contemptuous Philistinism, based upon a profound,

devout veneration of the art of playing cricket or football and distrust of everything connected with the mind and intellect. Up to the age of 16, though my mind was, I think, eager and active, I lived intellectually in a trance, dimly aware that the pleasure I got from books, literature, even work was vaguely discreditable and should be concealed from my companions and teachers.

At the age of 16 I escaped from this land of the Philistines and its dim intellectual twilight with the help of one of the masters, A.M. Cooke, who was the brother of a distinguished journalist, E. T. Cooke, editor of the Daily News. Cooke was a civilized, cultured, kindly, disillusioned schoolmaster, and an admirable teacher of the more intelligent boys. When I got into his form, he liked my English essays and got into the habit of walking round the playground with me during the 'breaks'. He talked to me as to an equal, sometimes about life and people, but more often about books and writing. He encouraged me to believe that a passion for great literature, even an aspiration to write oneself, was not discreditable. Under his gentle stimulation I read voraciously English and French masterpieces, and one of the things which I am peculiarly grateful that he taught me was to combine with the highest standards of judgement the widest possible catholicity of appreciation and enjoyment. It was characteristic of him that he gave me as a personal

parting gift when I went up to a higher form Bacon's Essays bound in pale blue leather by Zaehnsdorf while approving my love of Borrow, and that he was eager that I should enjoy both Montaigne and Tristram Shandy.

It was largely due to Cooke that I had a wide acquaintance with and intense enthusiasm for literature when I went up to Trinity College, Cambridge, at the age of 18. Cooke himself had been practically the only outlet for my enthusiasm and for my eagerness to talk about books. It is true that in my last year I had the great honour of being invited to join a small debating society which met on Saturday afternoons in the houses of the members in rotation. It had been founded by G. K. Chesterton and his friends when they were at school, and Chesterton and E. C. Bentley, the author of Trent's Last Case and inventor of the clerihew, often came to our meetings. Bentley was then at Oxford and President of the Union, and Chesterton on the Daily News rapidly making a name for himself by his brilliantly paradoxical articles. But he and our society were passionately interested, not in books, but politics. I cannot remember ever discussing literature, but we had a 'mock parliament' and my recollection is of Gilbert Chesterton, a tall and at the time comparatively slim young man, making inordinately long, rather boring, Liberal speeches on local government, public houses, foreign policy, etc,

and, as he spoke, tearing up sheets of paper into tiny pieces which he scattered on the table in front of him.

When I got to Trinity, I was astonished and delighted to find that among many of my contemporaries and seniors a love of literature and a desire to write books, intensive criticism and aesthetic speculations were accepted as natural and creditable for intelligent persons. Here for the first time I entered what might be called a literary world, a provincial literary world – even though it was Cambridge University – but which yet had connections with the great metropolitan literary world of London. In 1899, a literary constellation of some brilliance or promise of brilliance centred in Trinity and King's. Among my seniors who were in residence as Fellows or frequently came up and stayed in Cambridge and whom I got to know well were George and Bob Trevelyan, G.E. Moore, Bertrand Russell and Desmond MacCarthy of Trinity and Goldie Lowes Dickinson and E. M. Forster of King's. Lytton Strachey and Thoby Stephen came up to Trinity in the same year as I did and through them I got a glimpse of an old Victorian London literary world which was just on the point of extinction. Thoby was the son of Leslie Stephen, the author of *An Agnostic's Apology*, *English Thought in the Eighteenth Century*, and *Hours in a Library*, editor of the *Dictionary of National Biography* and of the *Cornhill*. I met Leslie Stephen when he came and stayed with Thoby in

Cambridge and again once or twice in London at his house in Hyde Park Gate. To a nervous young man he was, when one first met him, a terrifying old man, for he was stone deaf and you had to talk to him down an ear trumpet and his bearded face looked as if it had been engraved for three score years and ten with all the sorrows of the world; and when not talking he occasionally groaned. In fact he was gentle and kind and went out of his way to put us at our ease and interest us. His talk enabled one to catch a last glimpse of that incredibly ancient London literary world of ladies and gentlemen which went right back to Thackeray and Dickens, to Mr and Mrs Carlyle, to Mill and Huxley. It was the world of the Quarterly and Fortnightly and Cornhill. It died with Leslie Stephen and John Morley, but later I met two relics or ghosts which survived from it into our dishevelled age, Thomas Hardy and Edmund Gosse.

Lytton was the son of Sir Richard Strachey, an extraordinarily eminent, intelligent, cultured, amusing Anglo-Indian soldier and administrator. When I knew him, he sat all day long, winter and summer, in a large chair in front of a large fire reading novels. Lytton's mother, Lady Strachey, was a remarkable woman and I came to have a great affection for her. She liked playing billiards with me or for hours reading aloud to Lytton and me masterpieces of English prose or poetry. In their house in Lancaster Gate or some country house

which they took for the summer she would sit at the head of the table around which her five sons and five daughters together with a certain number of their wives or husbands argued at the top of their Stracheyan voices with Stracheyan vehemence. Lady Strachey seemed entirely oblivious to or unaware of the terrific din. She delighted to tell one about the vanishing literary world in which she had been the intimate friend of Lord Lytton, Browning and Tennyson.

In 1904 I went for seven years to Ceylon as a Civil Servant. The literary world of London faded far away into the background of my youth and my memories. Then in 1911 I came back on a year's leave and decided not to go back to Ceylon, but to settle in London and try to earn a living by writing. I found a London which motor cars and taxis and new buildings seemed to have changed fundamentally from the London of my youth. I went to live in Brunswick Square and there I found what I suppose has to be described as a new literary world. It came in time to be called popularly Bloomsbury. It consisted of Vanessa and Clive Bell, Roger Fry, Duncan Grant, E. M. Foster, Maynard Keynes, Virginia and Adrian Stephen, Lytton Strachey. We all wrote books or painted pictures and I sat myself down in Brunswick Square and wrote *The Village in the Jungle*. On Morgan Foster's advice I sent it to his publishers, Edward Arnold. It was accepted and

published in 1913.

So I reach the goal set me by the editor of this article, my first publication and the London literary world of Bloomsbury. I do not propose to say anything about either because, as Montaigne said so many years ago, it is not the goal, not the destination, not the arrival which is interesting, but the journey. ♦

My London

by *William Packer*

I've never really felt myself to be a Londoner, to the endless irritation of my wife, who was born in Sutton, and of our three daughters, each of whom was born in St Thomas's to the chimes of Big Ben across the river. When I first came to London as a student some fifty-five years ago, I never imagined it would be for the rest of my life, and it was only the luck of the draw in the jobs we got on our leaving art school that kept my wife and me here. It could as well have been Cornwall, or Northumberland, or wherever. But, had that been so, our lives would have been so very different, and I am ever grateful to London for that.

So, My London? It's quite a question. I'm not sure I know what London is, let alone where it is, or which mine might be. There are so many Londons, and not just of place, but of work and pleasure and social life, and of fond memory too. Of this last, my earliest is of a shopping trip with my mother just after the War, and getting lost, though quite unaware I was, by straying curious and alone onto the roof, which I remember as a

sort of garden, of Barker's in Kensington, to the energetic agitation of sundry staff, and of my mother most of all.

But first, perhaps, I should make clear what My London most definitely is not? Of the East End I have almost no experience, other than of passing through, which goes for the South East too. Anywhere beyond Dulwich remains for the most part mysterious and unexplored, ventured into only by occasional invitation from family or friends, to Peckham or Greenwich, perhaps, or, in my still not so distant past, to play cricket or hockey at Bromley, Beckenham or Blackheath. And the Far South? Croydon? Norwood? Sydenham? Penge? Not really – let's not go there. Well, the West then? Hmm: Hammersmith, Chiswick, Shepherd's Bush, Acton, Ealing – rather like the East End, really, largely unvisited and unknown.

And the North? All I shall say is that, having lived all but the first fortnight of my life south of the Thames, I rather feel that the North of England begins somewhere not far beyond the Euston Road – Islington possibly, or Camden Town, or exotic Maida Vale, Kilburn most certainly. I remember once being severely taken to task by an old friend, in those days rooted as she was in Hampstead, for having written of an exhibition at the Camden Arts Centre, half way to Birmingham up the Finchley Road, as being 'well worth the trek.'

For me it is only the South West, in that broad swathe from the West End out to Fulham and from Brixton round to Richmond, that I can fairly claim as familiar territory. But do the suburbs count anyway? The answer can only be that of course they do, for London has always been a city of suburbs, from its early embrace of Westminster and Southwark, moving ever out and on. The only caveat to enter is, of course, that there are suburbs and suburbs, with some decidedly more sub than others.

I had come to Wimbledon all those years ago to study theatre design at the art school there, though I switched to painting later on. Is Wimbledon London? With a fellow student, still a friend, I shared a rather comfortable flat in Prince's Road, just off the Broadway and close to the station. It was a good time, marked by a perhaps over-familiarity with the local pubs, from The Leather Bottle near the Art School to the Hand in Hand, the King of Denmark, The Swan and the Fox and Grapes up in the Village and across the Common. The feeling I had, though, was that to be in Wimbledon was to be of London, but not exactly in it. With the Underground and the Railway to hand it was all so close – the museums, galleries, cinemas, theatres, the other art schools – but it was also so easy to get back, and so get away.

The move more properly into London came with marriage looming and the attendant need to find

somewhere to live that could serve us both. Clare was teaching at a school in Tooting, I at one in Windsor. A friend from art school alerted us to a vacant flat near him in Clapham, so, with the peculiar advantages of the Northern Line and Clapham Junction respectively persuasive, Clapham it was. We were to stay for almost exactly forty-two years, first in that flat in the Old Town, then in our first house just round the corner, and finally in another off the Southside, half-way across the Common.

The virtues of Clapham would soon make themselves apparent, but it was, even so, a very different place in those days: a bit dodgy, or edgy as we must learn to say nowadays. I remember taking possession of those two empty upper floors (lavatory inside the ground-floor porch of the garden door) one dark evening late in January 1965. Having let ourselves in and put on some lights, my brother-in-law and I came down to find a police car parked across the front of my ancient Beetle. 'Is this your car, Sir?' 'Yes, Officer.' 'And may I ask you what your are doing?' Once it became clear that we were taking stuff in rather than out, the mood eased somewhat. 'May I give you a word of advice, Sir?' 'Yes, of course Officer.' 'I wouldn't leave my car open like this, Sir, nor my front door open like that. Not around here, Sir. Not at this time of night.' 'Oh really, Officer, why is that?' 'Lot's of KCs around here, Sir, lot's of KCs.' 'KCs, Officer?' 'Known criminals, Sir, known

criminals.' Such was my introduction to Grafton Square, SW4.

And dodgy it was. Venn Street and the streets off it near the Underground were notoriously professional in their reputation, and Clapham Manor and Stonhouse Streets by no means above reproach. Our particular stuccoed terrace was ear-marked for demolition, to allow the school behind to expand, though nothing ever came of that. The Square itself was multi-occupied and multi-ethnic – Irish, Chinese, Maltese, West Indian. Our downstairs neighbours, a family a few doors away, and an old lady in the big house on the corner were at first the only English residents we knew.

That of course was soon to change, and many friends whom we made in those first few years remain close. Were we then the gentrifiers, part of the process? I suppose now we were, but it didn't feel like it at the time. For Clapham itself was remarkably slow to catch up in terms of its shops and services. Even as late as the eighties, a wonderful Italian delicatessen came to rest briefly at the top of the High Street, only soon to give up hope and disappear. For us in the sixties, the nearest supermarket was the small Sainsbury's all of ten minutes away on the King's Road, but then Chelsea was rather habit-forming in those days, and easily adopted as part of our patch, so no complaints on that score. But you were very lucky to get a taxi to take you back across the River, even from Sloane Square. 'Sorry

mate: too far, well beyond our limit.' I measured it on the map, and found that from Grafton Square to Victoria Station was, as it still is, all of a mile and half as by crow.

But that is the point: Clapham, and so much of South London with it, was too good a secret to stay secret for long. The problem lay only with the River in between, or rather with the perception of it as running straight from West to East. And, with Clapham sitting as it does at the hub of the great loop that brings it in as close to the City, Westminster and the West End as it is to Chelsea, that misperception was what kept it so cheap and convenient for so long and now, since the penny dropped long ago, makes it so expensively convenient now.

We moved from the Old Town just across the Common to Elms Road, and to what in estate-agent speak is now Abbeville Village, in 1981, and stayed there for the next twenty-six years. It too has changed utterly. When we moved, there were two butchers, a fishmonger, a baker, a chip shop, a cobbler, an Italian restaurant, and a Greek, and the admirable Treohan's corner shop, a Post Office and Davisons, that excellent family-chain Off-Licence, all now gone. Instead, the estate agents are there, four at the last count, and a mini-Sainsbury's too, in a run of shops barely seventy yards long. The excellent cheese shop arrived well before we left: the very smart butcher is very new.

But we were happy in Clapham. It is where our children grew up. Our bank, doctor and dentist are still there, and where I get my eyes tested, and my shoes mended. I still feel rather proprietorial about it, most especially so when the people of parts of Wandsworth, Battersea and Balham, over at the Junction and the far side of the Common, arrogate the name to themselves.

We moved across the parish boundary into Brixton, to another, smaller Square a longish cricket ball throw from the station, not quite so far from Tesco, to find a place as edgy now as Clapham was those forty-nine years ago, and no less agreeable. We are still within walking distance of where ever we were in Clapham, and of all our friends who are still there. The magic carpet of the Victoria Line is beyond price, Brixton Market beyond description.

So what or where is the London of my professional life? My painting has always been done in my studio at home, so London hardly comes into it. And what teaching I have ever done in London has always been occasional, as visitor, locum or examiner. I changed my full-time job at Windsor after three years for two days a week at Colchester art school, so the change of journey out and back made Clapham no less convenient. It was only at the end of the 60s, when my parallel career as an art critic began, that I first came fully to realise that My London was also where I worked.

London's Art World was far smaller then than it is

now, highly sociable and already familiar enough to me through the freemasonry of art school contacts and friends' private views. One kept up with the shows, and had a very good time in the process. Only half aware that one was doing so, one became a regular. Even as a student, it was borne in on me that it was a world one moved into by, well, moving into. The apparently-closed door would almost always open, if one but dared, with just a push.

It was that little universe bounded by King Street to the South, Brook Street to the North, Regent's Street to the East and Davies Street to the West, with its heart and lungs in Cork Street, Bond Street and St James's. Already there were indications of the diaspora to come, with a handful of galleries in Chelsea, Knightsbridge and Belgravia, the Lisson in Marylebone, Annelly Juda off Charlotte Street and Angela Flowers setting up shop in Soho, but even Robert Fraser up near Selfridges had always seemed just a little too far away. For the British Museum, the Tate and the Whitechapel, the Serpentine and the V&A, allowance would, of course, always be made. London's art world, I know I know, has spread far and wide since then, and there have been times when I've tried, goodness I've tried: but that new, extended Art London is not mine.

And though I wrote for the *Financial Times* for thirty years, I never felt Fleet Street and the City to be mine either. I came to know and even like it well

enough, and still mourn the commercial and architectural rape of Cheapside, but I was always there as a bird of passage. I came and went, delivered copy once or twice a week in the old days, often out of hours, and seldom stayed more than an hour or so, if that. With the coming of the web, it became hardly necessary to go in at all.

No: my working, writing, Art London was, and is, that old West End world of exhibitions, private views, a sausage on a stick and a glass of wine, and of gossip, gossip, and the careful wobble home. And that London did find its natural social extension, both to the West and just a step east. Chelsea, as I say, has always been part of my London, if not quite South of the River, at least on it: not South London in spirit, exactly, but certainly Southerly. And what with the siren call of Sean Tracey's still-lamented Queen's Elm, long since closed, and from there the inevitable transit 100 yards down the road to the irrepressible, unrepentant, Chelsea Arts Club, the bond could only grow stronger. And I really should get to the London Sketch Club more often than I do.

So too with Soho and Covent Garden. The Club, like the Pub, is a peculiarly English gift to the world, though much misunderstood and travestied abroad, and Clubs, major, minor and sporting (hockey with Richmond: cricket with Lord Gnome), have always been important to me. The Colony Room has gone, not so

much irreplaceable as unreproducible. A small Literary club I belong to is a God-sent haven. The Garrick needs neither justification nor excuse. I had better say no more. ♦

My London

by *Harry Mount*

A few years after I left university, quite a lot of my old friends started coming down with an odd complaint – Londonitis.

When they told me things weren't going so well, I asked them what the trouble was. Something to do with work? Girlfriend problems?

'No,' they said, 'Nothing too serious. It's just London – I can't go on living in such a big city.'

At the age of twenty-five, it had never occurred to me that anyone could hate London. I also got bored, miserable, angry ... Not because of girlfriends – I still had my long-term girlfriend from university. But jobs – yes. I was training to be a barrister and hating it.

Still, on my long list of annoying, misery-making things, London could never have been on it. London was where I'd been born and brought up; where I went to school. I had gone away from London to university; to return home was the most natural thing in the world.

My Londonitis-suffering friends had come from all

over the place to Oxford – Yorkshire, the Home Counties, Cornwall. They also had an elemental pull back to where they were from – and it wasn't a huge, strange city, full of loud noises, strangers and overpriced restaurants.

Dr. Johnson got it wrong. They weren't tired of life; they were tired of metropolitan life.

Even as they discovered the quiet bits of the city I had known from childhood – Kenwood, Hampstead, the Regent's Canal – that elemental pull continued to work on them.

If anything, it has grown stronger over the last fifteen or so years – I'm now forty-two. Those friends who didn't leave in their late twenties and early thirties are leaving now – either to go back to their childhood counties, or to quiet, rural places that imitate them fairly closely.

I have left, too, for spells. For two years – about a decade ago – I was a New York correspondent for the Daily Telegraph. There are things I still miss about Manhattan – the year-round blue skies in particular, though I don't miss the summer heat. Every morning in August, I'd listen to the weatherman on NPR radio – 'It's another bee-yootiful day out there – 100 degrees for the third day running!' – and think he must be mad.

I loved the art deco top of the Chrysler Building; bicycling up and down the gentle curve of the Brooklyn Bridge; the Noo Yawk accents and the weathered faces

of the old men selling sea bass at the Fulton Fish Street Market, now sadly no more.

But I had to go to New York to realise how much more I loved London. I had my epiphany at a swanky journalists' party in TriBeCa, the ludicrously trendy area in downtown New York, popularised by Robert De Niro.

The party was held at the family home of two successful hacks, in a converted 1930s warehouse loft with a high ceiling and a mezzanine floor, all exposed bricks and hefty steel beams. At around nine, the couple's charming children – around eight and nine, I suppose – crept out of their beds and stared down at the boozing hacks from the mezzanine floor.

Admiring the scene, several glasses of chilled white wine into the evening, I said to a friend, another London expat journalist, 'My God, what an amazing flat.'

'Yes,' he said, 'But it's not as nice as your parents' house – or mine.'

He wasn't saying it in a show-off way. He was just stating a fact. Our lucky parents in their early Victorian houses – mine in Islington, his in Holland Park – lived in far greater splendour: bigger houses with more elegant, nineteenth-century lines; bigger gardens. Well, any garden would have been bigger – the American couple would have killed for any outside space at all.

I realised at that moment that I'd been going through an intense period of cultural cringe, if not quite a bout of Londonitis. Everything seemed bigger and better because it was part of New York, even if it was in fact smaller and uglier.

Towards the end of my time in America, I started taking a huge, half-hour loop of a bike ride around Manhattan's southern tip, rather than going for the quick five-minute trip from my Greenwich Village flat to the Telegraph's SoHo office.

It was only later that I realised why I was doing this. I had a subliminal, unexpressed need for the open views across the Hudson and the East River that inner Manhattan couldn't provide; the open views that London, even with its new, horrible skyscrapers, still gives in spades.

I adored New York's skyscrapers. But I didn't like the way they blocked out the sun. I also adored the hugger-mugger, non-stop thrills of the foreign correspondent life – biking from a formal UN reception to a silly nightclub in SoHo, where anorexic fashionistas jigged on the dancefloor around a Land Rover, provided by the car company's promotions department.

But I didn't like the crowds. The reason Manhattan was so exciting was the reason it was so tiring – it's a tiny, overpopulated sliver of land, with too many people having to occupy the same space.

Quite often, I'd come out of the office to find someone leaning on my bike. They didn't want to steal it or anything – there just wasn't enough space in the city to do much leaning on things without having to lean on something belonging to somebody else.

We've all read how London has become the world's capital over the last decade: the oligarchs' refuge; the super-magnet for the talented, not just from across the world, but from the rest of Britain.

But, still, I never find anyone leaning on my bike in London, even now. There's plenty of space for everyone, thanks to the low-level, human-scale buildings that still, thank God, dominate the place.

Build a skyscraper, and there are 1,000 people in it who pour out in search of sandwiches, transport and bikes to lean on. Build a terraced house – and there are only five or six people inside who need to colonise the surrounding public space.

These days, I'm no London Pollyanna. As I reach middle age, I look back on my London youth with a huge dose of nostalgia; at today's London with a dollop of bitterness.

It's not that it was sunnier then, as cliché would have it. There are too many memorable storms for that. I remember standing in the rain in central London for the Queen's Silver Jubilee in 1977. For her Diamond Jubilee pageant in 2012, I was watching telly indoors – but the rain was still falling.

The London of my childhood seems emptier, simpler, poorer. Some of that is true; particularly the poor bit. Islington in the Seventies was a distant, impoverished cousin of its modern, slick, consumption-crazed incarnation.

But, really, another old cliché is at work: London hasn't changed that much; I have. I've become grumpier, more confident and less willing to accept London's shortcomings than I was as a shy child.

My mood reacts to a disproportionate degree to London's eternal faults now. But it also responds more sensitively to its many surviving beauties.

My north London almost-neighbour, A.N. Wilson, once wrote that one of the consolations of ageing is a greater appreciation of the natural world. That's certainly true for me.

Now I take in the first blackbirds of spring, singing all along Market Road in Islington in the early morning; where, before, I only noticed the prostitutes that used to ply their trade on that street. I listen to the swifts screaming over the terraces of Kentish Town, where I live today. I even note down the time of year I first see them, like an avian trainspotter. Some time around late April, I get worried if they haven't turned up.

I really noticed these heightened reactions to London's pros and cons last week. It was shortly after I'd been commissioned to write this article – so I

suppose I was consciously logging my reaction to everyday events.

It was the height of summer – and I was just returning from Malta, where I'd gone for a book I'm writing, following in Odysseus's footsteps.

Malta's neighbour, Gozo, is thought to be Homer's Ogygia, where Odysseus is washed upon the shore, clinging to a single timber, the only remnant of his shipwrecked boat. He takes refuge with the knockout, golden-voiced nymph, Calypso, in her cave – for seven years.

I tracked down Calypso's cave – but there was no gorgeous nymph there to greet me. Still, I'd loved Valletta's terraced houses, with their delicate balconies carved out of Malta's two limestones, one an off-white, the other a golden yellow.

So I was in a grumpy mood as I returned home on the Gatwick Express at around midnight. I was made even grumpier by the fool tourist at Victoria, who'd got his oversized holdall clamped in the jaws of the ticket barrier.

It was a Friday night, and my bike ride back across Oxford Street had all the worst hallmarks of London life: drunk Londoners shouting at each other, some with anger, some with crazed pleasure; more fool tourists ambling across Regent Street without looking.

But then I crossed Marylebone Road and made my way up the Outer Circle of Regent's Park. The road is

closed to cars – but not bikes – on Friday nights. So I had the Outer Circle to myself.

The only lights were the sparse, old-fashioned street lamps, trailing away in a long enfilade ahead of me. When I'd left two days earlier, London had been suffering the kind of heatwave that doesn't suit the city – muggy and close, even at night. That oppressive heat had lifted, and there was a cool undercurrent to the gentle wind in my face – perfect bicycling weather.

As I made my way along the edge of the park, I noticed a large, half-moon-sized puddle obscuring the double-yellow lines to my left. London had been through one of its rare tropical drenchings and the air was rich with petrichor. The Outer Circle felt like I feel after a shower – invigorated, fresh, light.

Please forgive the vulgar analogy, but Kingsley Amis said the essential elements of a hangover cure must include a shower, a shave, an evacuation of the bowels and bladder, and, ideally, the sexual act; self-applied if necessary. Once these steps are taken, you begin the journey back to a modicum of healthy self-respect.

I wasn't hungover. I'd only had half a bottle of bottle of gently resinous Maltese Palatino wine the night before in my Valletta hotel. But, as I'd exited Victoria Station, I had been bathed in the mild self-loathing – and humanity-loathing – that often accompany hangovers.

I hadn't had a shower – or any of the other Amis

recommendations. But London had had a shower – and its improved mood improved mine.

A German friend once told me a natural traveller's heart always lifts on leaving his home airport and sinks on his return; while a natural home-lover's heart does the exact opposite.

My heart doesn't lift on return to London these days – the architecture of Gatwick Airport, and the Hell of its passport queue, guarantee that. But a while later – after the fifteen minutes it takes to bike from Victoria to Regent's Park – my heart lifts more often, and higher, in London than anywhere else.

I'm now pretty certain that I'm immune to Londonitis for life. ♦

My London

by *Peter Davies*

When, some years ago now, I told a roomful of friends and neighbours at my flat in leafy Twickenham that I intended to move from among them to dwell in distant Kentish Town there was a profound silence. That was to be expected. They knew they lived in a place of peace and natural beauties that unfold themselves whichever way you look up and down the Thames.

As I glanced out of my window at that Palladian gem Marble Hill House, where Pope and Swift had been guests of George II's mistress Henrietta Howard, Countess of Suffolk, I marvelled at my temerity – or foolhardiness. When the silence was broken by the icy query 'Kentish Town?' (from one of the neighbours, not friends – they were too polite), I knew I had no answer that could in a sentence annihilate the scepticism that surrounded me.

So what, years later, of Kentish Town? Twenty years back, I had felt it important to arrive by train. Railway stations always give one the worst view – the

backside – of any town. Even Florence has to survive the arrival at Santa Maria Novella station. Everything about a destination has to improve from that first step.

But as we pulled into the platform I was intrigued. This place was no shrinking violet: 'KENTISH TOWN!' proclaimed graffiti in giant capitals sprawled across the brick façade of a building overlooking the station. Alas, in the recent retouching of this wholehearted welcome someone has seen fit to remove the exclamation mark. But at that point I felt a spontaneous embrace.

My first night's sleep was punctuated by what I now laugh off to guests as 'the Kentish Town Symphony Orchestra' – the blare of police sirens, revving of engines and the squeal of brakes. I fantasised idly on the level of street crime they might imply as I lay in bed.

The first imperative was to get out on the streets. They had to be walked. I had to prove, for my own pride's sake, that I would never be heard admitting to old friends that I was missing the Thames-side saunter, the roam in Richmond Park.

Nor would I as it transpired. Kentish Town is a place of huge diversity, topographically – as well of course of ethnicity and a hundred other aspects. And of course it's close to things. A short stroll, aimed in no particular direction, took me, completely unawares, to the Regent's Canal. From that point it was merely a

question of how far my legs would take me before a pub to refresh me, followed by a bus/tube/train to get me back home, became a necessity.

On that first day the pub at the end of my walk turned out to be on the banks of the Thames at Limehouse. I sipped a beer, ate a sandwich and considered the transformation of the river from the Wind in the Willows affair I had known to this broad, tidal 'brown god' in a relatively few miles.

As the days succeeded it became evident that the number of green places in walking distance, Hampstead Heath and Regent's Park with their completely different terrains being only two, would prove a constant antidote to a longing for what I had exchanged for them.

The acid test would, of course, be culture. How could I have imagined that residence in Kentish Town would turn me into a glutton for the Italian operas of Handel? That I would become addicted to those conglomerations of shaggy-dog story-telling and inane sentiment, nevertheless driven by such extraordinarily ravishing music that even the protests of one's posterior at their extreme length simply have to be ignored?

True devotees will of course travel any distance to hear one of these. Coachloads of devotees from Manchester and Leeds can always be seen in London audiences. But for the Kentish Town dweller these

siren voices are seemingly always on tap at some venue either a twenty-minute stroll or a few stops on a bus or train.

Imagine Handel's masterpiece, Alcina, crammed into the tiny 'Upstairs at the Gatehouse' theatre above the Gatehouse pub in Highgate. It seemed impossible that this, one of Handel's most lavish pieces, could be done in such a space. But on a sweltering evening, Hampstead Garden Opera, which has been doing this sort of thing for twenty-odd years, succeeded triumphantly in a theatre so small that the front row of the audience could practically rub noses with the cast.

With the Grimeborn Festival just down the road at the Arcola Theatre, Dalston, who needs Glyndebourne? The sheer inventiveness of some of this youthful upstart's productions, minimalist in setting, using emerging singers, carefully crafted as regards vocal/orchestral balance, crammed as they are into its cramped theatre spaces, is remarkable – and affordable. The beauty of the enterprise is the temerity of its directors in staging it at the same time as the famous Sussex festival, as an 'alternative' summer season. As we drink our wine, bought from the Arcola's most sociable bar, on the pavement outside, we do not hanker after Glyndebourne elegances. We are enjoying the fare too much.

Opera 24's production of Mozart's *Così fan tutte* in Grimeborn's 2013 season extracted the essence of thing

so deftly that you could not protest against the substantial cuts, and came away moved, not contemptuous as the title appears to invite you to be.

Back to Handel last year, with *Acis and Galatea* – English Handel this time – we saw a rare attempt, by York University’s ‘Eboracum Baroque’, to stage this masque, which is generally done at best as a ‘dressed’ concert performance with limited acting, as a genuine operatic drama, based around a marriage it had created for the eponymous protagonists. It didn’t get everything right. A purely drunken lout of a Polyphemus perhaps went a bit too far, diminishing the character. But it had a go at injecting psychological drama into parts of the piece that are usually inert. And for that we had to hand it to its young creators.

I hadn’t expected living in Kentish Town to provide opera on the cheap. As an amateur naturalist, I certainly wasn’t counting on it as a source of what has turned out to be the most absorbing urban birdwatching.

Times colleague Caitlin Moran recently lamented in one of her columns the decline of birds in her London garden. I recommend removal to Kentish Town. It is not on the list of the country’s major bird reserves yet, of course. But, sitting in our scrap of garden we have thrilled to a red kite flying overhead, watched a waxwing perching on the telephone line in winter and a firecrest hopping through the front hedge.

Great spotted woodpeckers come to the birdfeeder, sometimes even practise their ‘drumming’ on the guttering. Last summer we saw fledged within our tiny demesne broods of blackbird, great tit, blue tit, and dunnock.

This, it is true, involves a certain application of double standards to the cats who pass through the garden, particularly one rather handsome pied pilgrim by the name of ‘Smudge’ whom we normally rather like. For a necessary month or two of the year he becomes puzzled that fond accents and plenteous strokings are exchanged for bursts of water pistol and the cold, hurled contents of buckets. We think he forgives us.

And I hope Kentish Town, too, will forgive me my definition of its symphony orchestra. Sweet robin song at midnight in winter, the energetic self assertion of the wren in springtime and the stereophonic chorus of flocks of goldfinches at almost any time of the year, these are perhaps the true music of London NW5. ♦

My London

by *Suzi Feay*

London is being dug up at the moment in one of those great swathes of redevelopment that happen once or twice a century (Blitz; Bazalgette; the Great Fire). Hoardings around the Crossrail sites boast that passengers will soon be able to traverse London in twenty minutes. Whatever happened to going into London?

Whole blocks round Soho and Smithfield are being razed, temporarily flat and open as the fields they once were. The gaps ache like a lost tooth, yet it's often curiously hard to recall the actual buildings that have been ripped out; in all likelihood neither Art Deco gem nor slice of Ruskin Gothic but a drab Seventies high-rise. Not they are without their melancholy charm.

The ramshackle old Foyles bookshop is no more, Tin Pan Alley has gone. My London is as much about what has vanished as what remains. This is a city of ghosts. In Covent Garden, among the Prets and Patisserie Valeries, traces of the past linger in the alleyways where Lord Rochester commissioned his heavies to duff

up Dryden and members of the Hellfire Club staggered spewing into the dawn.

Some places should resonate but instead are dead zones, spaces that just don't work – could it be feng shui? Leicester Square's latest revamp is hopeless, but it is charming to recall that Shelley was once found curled up by the railings in the middle of the night, having sleepwalked from Poland Street. The keenest psychogeographer would find it hard to sniff out, beneath the bland redevelopment around St Paul's, echoes of the bookshops which clustered there in the eighteenth century, where Joseph Johnson hosted Mary Wollstonecraft, Tom Paine and William Godwin at intellectual suppers to discuss the progress of the French Revolution.

As a reverse ghost, stepping back in time rather than forward, I'd have liked to visit the vast mansions which once lined the south side of the Strand: Bedford, Northumberland, Arundel and especially York House, whose ornate watergate stands high and dry in Embankment Gardens. This lone survivor marks both the original northern bank of the river and the status of its original owner, George Villiers, Duke of Buckingham (whose pretty face and splendid legs can be appreciated in the nearby National Portrait Gallery).

But one's own life quickly becomes history too. In our house the local Turkish supermarket is always referred

to as Karizma ('I'm just going to Karizma for some hoomous'), which must be mystifying to anyone who doesn't remember its previous incarnation as a cocktail bar. Present-day Spitalfields is barely recognisable as the brick wasteland of empty streets I remember when joining a Jack the Ripper walking tour two decades ago. A few curious Bangladeshi children stared at our group as we peered into lonely yards and doorways where the guts, blood and sinister chalked messages seemed only just to have been cleaned up. Dan Cruikshank, Jocasta Innes and Gilbert and George were presumably lurking somewhere around, but full cappuccinification was years away.

As Elizabeth Bishop maintained: 'The art of losing isn't hard to master.' Like her I lost one 'loved house', in St Pancras Way, tall, thin late Georgian or early Victorian, one step up from a squat. We used to climb out on to the flat roof and sunbathe topless, hidden behind the parapet but perfectly visible to the office block which overlooked us. The whole terrace went; I think it became a car park. But we lose all our houses, even the ones that aren't demolished. I felt a pang recently on bussing it past my first flat to see that after fifteen years our custom-fitted Venetian blinds had finally been taken down, no doubt still with flakes of our skin embedded in its metal slots. The nearby shop (what is it with me and ethnic supermarkets?) went by the marvellous oxymoron Vital Delicacy.

The lost rivers haunt London, sometimes literally. Reports of ghost sightings string out over hidden waterways. Who would not be delighted to learn that their local river is called the Quaggy? In a shadowy pub garden I told a friend about my first glimpse of the name on a pub sign, 'The Quaggy Duck'. I assumed this referred to a sub-type of the bird, rather like a ruddy duck, until I saw an info-board at Lewisham station where the Quaggy converges with the Ravensbourne (a new Canary Wharf-type development is currently rising over what is to be called 'Confluence Place'). A man at a nearby table got up to leave, observing mysteriously as he passed by, 'There never was a pub called The Quaggy Duck in Lee High Road.'

We each live in our villages, and we share the West End. This for me is the site of erotic London, by which I don't mean those few diminishing sordid streets in Soho, but the personal acetate of desperation and desire which overlays the everyday A-Z. Snatched kisses in the Coal Hole pub; hands clutched on station forecourts; grazing and gazing on the grass in Embankment Gardens, in front of a memorial tablet which read 'Fideliter, Feliciter' – unprophetic words. One encounter with a fascinating stranger on the Tower Bridge walkway, high above the river, later came to seem ridiculously ill-starred; no good could ever come from a relationship begun neither on land nor in the air, poised between north and south and over run-

ning water. ‘What malevolent Undine did I offend?’ as I put it in a poem.

If London is a map sprinkled with kisses, there are also the darker spots, places of betrayal and bitter revelation. Stood up at Embankment station, for years I couldn’t use it without a pang. After the breakup, what to do with all those shared spaces, now forever tainted? I once imagined portioning out London as, in the old days, separating couples would wrangle over ownership of CDs and books. It’s the best list of ‘my London’ I can come up with.

THE PARTITION

*Because I don’t want to see your face
The map of London I’ll retrace.
Down the Thames I throw my line
All along the Strand is mine
On High Holborn and Fleet Street
You shall never press your feet
I claim the parks, Regent and Hyde
With Ravenscourt be satisfied.
The Westway I concede to you
The Euston Road for passing through
Acton, Barons Court and Chiswick
Fulham, Chelsea, Garden Physick,
Notting Hill and Holland Park
In daytime; all mine after dark.
The City, Borough, Bermondsey,*

*Canary Wharf – belong to me.
Soho’s streets we must re-order
I’ll take Berwick, Greek and Wardour.
Squares Portman, Berkeley, Manchester,
Russell, Belgrave, Grosvenor...
Hampstead heights and Greenwich reaches
Thames’s tideways, city beaches,
Southern steps of all the bridges.
Camden is forbidden land,
From Victoria you’re banned,
Our secret dens are mine alone,
For I loved more. Halt and begone.
If you complain you have the smaller share
Of places you can show your hat –
I say: you should have thought of that. ♦*

Búcsú Londontól, 2014

Tárnok Attila

Samuel Johnson állítja, hogy aki megunja Londont, a saját életébe fáradt bele. Számomra ezúttal már az utazást megelőző várakozás sem izgalmas: mi történt velem? Belefáradtam az életbe? Szinte több lelkesedéssel jár, a magány izgalmá leg meg, amikor egy délutáni erdei sétára indulok egyedül. Indulás előtt mindig átítat valami félelemmel vegyes izgalom, bizsergés. Félelem az erdő csendjétől, a magamra maradás, a kitettség közelgő érzetének izgalmá: ki leszek téve a vadak támadásának, védtelen leszek, nem nyújt biztonságot szobám zártsága, a városi házfal. Mindenre figyelnem kell magam körül, lesnem, nem a veszélyt, csupán a történéseket. Ez a fajta izgalom a legegyszerűbb, legrövidebb erdei sétán is sajátom. A városi mindennapos ügyintézés során nem jelentkezik, ám eddig minden londoni utamon elkísért. Ezúttal az izgatottság elmaradt. Mi van velem? Belefásultam Londonba? Az elindulás élménye, a zsilipezés, a repülőtéri magányos várakozás, ami igazán ad időt a befelé fordulásra, maga a repülőút, aztán ahogy megpillantom a magas-

ból a számomra oly kedves angol tájat, az első angol hangok, Gatwickről a belvárosba tartó út, a külvárosok nagy kertes udvarházai, majd a központi városrész elaprózott sűrűje – korábban mind-mind izgatottsággal töltött el, most mégis szinte hideg közönnyel tekintek mindenre és a korábban ilyenkor átélt utazási izgalmak halovány emléke dereng fel csupán előttem. Pedig ambiciózus tervvel érkeztem. Elhatároztam, azon az egyetlen kérdésen töprengem majd, mi vonzza mágnesként a kelet-európai embert Londonba. Mitől vált Mekkává vagy a huszadik századelő Párizsává? Mi az a csoda, amit több mint százezer magyar számára rejt? Ekkora magyar ajkú lélekszámmal, állítólag, Budapest után szinte a második legnagyobb magyar város a világon. Miben ragadható meg vonzereje? Divat? Reklám? Örület?

Londonhoz közelítve a 'kapitány' egy kissé ránk ijeszt. 16 fok van, borús az ég, záporok várhatóak. Az otthoni 35 fok után meglehetősen hűvös lesz. A prognózis ellenére, nagyszerűen kellemes londoni este fogad; nem *glorious sunshine*, de záporoknak nyoma sincs, nincs hűvös, és a vékony felhőzet már szakadozóban. Kensingtonba érve már dereng a napfény, fél órával később, szállásomon, Kensal Greenben, fénylő alkonyat fogad. Soha kellemetlenebb megérkezést!

A buszról szembetűnik a város fiatalos rendezetlensége. Önmegváltó, ultraliberális fiatalok járják az utcákat dologtalanul, mind egy-egy művész vagy karrierjét

vesztett nagy reménység. Ellentétük, a vasalt inges, nyakkendő, huszoneves hivatalnok, csillogóan tiszta, fekete lakkcipőben, éppen, ahogy általában folyamatosan: telefonál. Meglep egy érzés: az angolok között kevés a normális, a mi kelet-európai szemünkben normális, hétköznapi ember. Akivel nem fut a szekér, aki nem bankár vagy egyéb irodista, aki a karriervágyat feladja, mert értelmetlennek találja, majdnem minden esetben elhagyja magát, ápolatlan, lecsúszott. Néha, ritkán, mosdatlanok, de gyakrabban szagtalanok, esetleg enyhe szappanillatúak, bár nem biztos, hogy tiszták. Akárcsak az az ortodox rabbi, aki Budapestről mellettem utazott a repülőn.

Soha ilyen közel nem kerültem még ortodox zsidóhoz. Mármost testben, mert amúgy nem szóltunk egymáshoz, pedig Gatwickben az útlevelellenőrző pont előtti vécében is összefutottunk. Ezek a vécék általában tisztábbak, mint a külsők, hisz a megérkezés izgalmában mindenki azonnal beáll az útlevelesorba, remélve, hogy minél hamarabb beér a városba, még ha nem is siet sehova, így a reptéri belső mellékhelyiségek néha szinte érintetlenek. Csak mi ketten, az öreg rabbi és én, váltunk ki a sorból, kézmosáskor akadtunk egymásra, de nem köszöntünk.

A repülőn, rögtön felszállás után, néhány méterrel Pestimre fölött, lerúgta a cipőit. Nem levette vagy kibújt belőlük, szó szerint és határozottan, szinte undorral, lerúgta magáról. Hosszú felöltőjét már beszálláskor

lehámozta magáról, alatta mellény, azalatt valami kötelező stólafele, fehér ing, természetesen még atlétatrikó is. Öt réteg felsőruházattal érkezik a magyar nyári melegből, és még sincs izzadtság szaga, valami enyhén citromos szappanillat lengi be. Fekete zokniján óriási lyukak tátonganak, de nem zavartatja magát. Fekete nadrágja szára fehér pecsétekkel szórt, mintha leette volna, vagy ami még bizarrabb, hisz a pöttyök combtájon erre utalhatnak, magömlés jeleit mutatják. Kopasz, öreg. A nyakán, a kezén, a tarkóján a bőre kenőcsös, de száraz, lepényszerű, viaszfehér. Szinte csodálkozom, hogy nincs testszaga, a tény ellentmond a látványnak. Kér egy ásványvizet, de amikor kiderül, hogy az nem az ellátás része, másfél fontjába kerülne, visszautasítja. A stewardess ekkor, talán szánalomból vagy együttérzésből, ad neki egy pohár szénsavmentes vizet. Ingyen. Erre a rabbi kér még egyet a feleségének, aki előttünk ül, nem mellettünk, pedig a mi sorunkban is van egy üres hely. A rabbi mindent szinte szavak nélkül intéz, kézjelekre hagyatkozik, de láthatólag nagyszerűen elboldogul így.

Az angolok többségének talán azért nincs testszaga, mert nincs náluk kánikula. Húsz fokban nem fenyeget az izzadtság. A forróság helyett itt vannak a nyakukon a déli országokból érkezett bevándorlók, akiknek a hazáját az angol gyarmatosító úgy használja felüdülés céljából még ma is, mint mi a horvát tengerpartot. Ám a déliek és immár általunk a keletiek jelenléte okozhat-

ja az apátiát is, ami miatt a lecsúszó rétegek jobban érzik magukat munka nélkül, ápolatlanul: nincs kedvük versenyre kelni az olcsó bérért dolgozó bevándorlóval. Inkább lump.

Szállásadónóm meglepődik: fiatalemberre számított, és jöttem én. Ennyire megöregedtem tavaly óta? Talán ősülő szakállam tavaly visszavágtam. Fiatalemberre számított, ezt többször elismétli. Nem sértődöm meg. A szobai polcon kávé, cukor, tea vár, ez új szolgáltatás, a múltkor még nem járt. A tavalyi kis tévé helyett LCD-monitor, számtalan adóval, de mind nézhetetlen. Jól megy a szobáztatás, ha fejlesztésre is futja.

Másnap, a reggeli buszon korai válasz érkezik az előzetesen megfogalmazott kérdésre, csak hogy negatív értelemben. Nem arra ad magyarázatot, mi London vonzereje, épp ellenkezőleg: miért elviselhetetlen. A hátam mögött két erdélyi asszonyból ömlik a magyar szó. Tíz percen belül mindent tudok róluk. Anya és leánya: a végtelenségig boldogtalanok. János elszivarozza a megtakarított pénzt, panaszoják. Valaki a nagy dobozba tette az ételt, a kis doboz helyett. Micsoda dráma! A gyerekek nem hajlandók pityókat enni, inkább pizzát vesznek tíz fontért. Románban nem tudják eladni a földet, Magyarba nem költöznének. Mi lesz így velünk, sópáncodnak. Panaszuk rikácsolás, csúnya szavakkal tűzdelve. Percekig nem jött a sampon (valahonnan). Nagy a baj. Ezt nem bírom tovább, „erősítik” egymást. Mit nem bír? Ezt kérdezte a múlt vasárnapi szentbe-

szédben is az otthoni papunk, a házastársi veszekedésekre utalva. Ezek az asszonyok azt nem bírják, hogy elhagyták az otthonukat, és szégyen nélkül most már nincs visszatérés. Úgy érzik, ha nem meggazdagodva utaznak haza Erdélybe, a falu kibeszéli őket, és a gazdagsághoz itt alig kerültek közelebb. Úgy érzik, nincs számukra hely a világban. Elvándoroltak otthonról, de a visszaút sohasem ugyanaz az út, amelyen jöttek. Ezt nem bírják; igazából nem a pizzával, a samponnal, a szivarral van gond.

A busz elején egy sárga-kékbe öltözött fiatalembernél megszólal a telefon. Románul beszél, az erdélyi asszonyok hirtelen elhallgatnak, mint akit rajtakaptak, és néhány megálló után keresztül csendben figyelnek. Csak azután kezdik újra, amikor a román férfi leszáll. Újra belemelegednek a siránkozásba, olyannyira, hogy elvétik a saját megállójukat. Ezen megint el kell keseredni. Hogy mennyit vissza kell gyalogolni! Ezt nem lehet ki-bírni.

A St-Martin-in-the-Fields péntek déli ingyenes hangversenye ezúttal kórusmuzsika. A kórusműveket általában kerülöm, de ez a koncert nem rossz. Tizenhetedik századi angol szerzők misebetétjeit éneklük. Ezek a művek a maguk idejében csak házi szórakozásként csendülhettek fel, ugyanis Erzsébet betiltotta a templomokban a katolikus liturgiát. Érdekes lenne utánaolvasni, kinek komponáltak ezek a szerzők, és hogy maradt fenn, hogy lett művük népszerű. William Byrd

Négyszólamú miséje, például, állítólag az egyik legnépszerűbb darab a kóristák körében. (Amszterdamban, az Amstelkring-ház is a reformáció térhódítása idején szórványban fennmaradt katolikus hit múzeuma. Egy Németországból áttelepült, gazdag kelmekereskedő három szomszédos ház padlásterét egybenyitva hozott létre egy titkos katolikus templomot, amit a tiltás idején hétről-hétre hatszázán látogattak.)

A National Gallery birtokában lévő öt Pieter de Hoogh-festményből jelenleg három van kiállítva a családi-as 25. teremben, köztük az udvarbelsőn halat pucoló cseléd zsánerképe, amelynek reprodukciója otthon konyhánk falát díszíti. A tüzetes vizsgálódás során feltűnik, hogy az otthoni kép némileg elüt az eredetitől. Az eredeti jobb alsó sarkában tisztán kivehető a P-D-H monogram. Ez azért érdekes, mert az otthoni reprodukciót évekig nem sikerült beazonosítanunk. Az utánnymat, talán szándékosan, levágja a kép széleit, ezért nem láthattuk a szignót.

Futólag felkeresem a Sloane Square-t Pimlicóban. A reptérről a városba jövő buszon, egy Kalocsáról érkezett fiú erősen a figyelmembe ajánlotta, de magam semmi különösöt nem találok a környezetben.

Knightsbridge-nél egy tragédia véletlen szemtanúja leszek. A járdán kiterülve az oldalán fekszik egy vörös hajú, tejfől-bőrű fiatal lány. A lábai szétvetve, mintha futott volna; jól öltözött, egészségesnek látszik, de teljesen mozdulatlan. Néhány rendőr hajol fölé, egy magas,

öltönyt viselő néger férfi áll mellettük, szemmel látható lelki kínok közt. A járdaszakasz egy étterem előtere. A jelenet mélyen megdöbönt, a mentőautó hiányából futólag arra következtetek, hogy a lány esetleg meghalt. Az ember halandósága felkavar. Ahogy létünk, úgy halálunk is kiszámíthatatlan. Meglehet, a metróból kilépve még fellépünk a mozgólépcsőre, de mire a lépcső a földfelszínre ér, mi már nem vagyunk. Halandóságunk mindig elszomorít. Otthon, egy ilyen baleset helyszínén tömeg verődne össze. Itt az emberek részvétlenül, közömbösen vagy tisztelettudó figyelmességéből szemlésütve továbbsétálnak. A jelenettől ötven méterre egy portugál család egy parkoló piros Ferrari mellett pózol, széles mosollyal fényképezik egymást, a közelben lezajlott drámáról mit sem sejtve. Én nem bírom tovább (mit nem bírsz?) a várost járni. Haza kell jönnöm apró szobámba lepihenni, megnyugodni. London intravénásan, túl hirtelen, túl sokat kínál.

Irigylem a fiatalokat, akiknek ma már jogukban áll megválasztani az országot, ahol élni szeretnének. Én már idős vagyok konvertálódni, bár ha jobban belegondolok, a teljes konverzióhoz több nemzedéknyi háttér szükséges. Egyszer egy amerikai arról faggatta angol barátját, hogy lehet a pázsit nála annyira zöld. Az angol így válaszolt: nem nagy dolog az, csupán öntözni kell minden nap, amikor nem esik az eső. Ha ezt a gyakorlatot ötszáz éven át betartod, a te pázsitod is éppen ilyen lesz. Az előny behozhatatlan. Ha valakinek az

ősei évszázadok óta Angliában élnek, bizonyos igazi angolnak tarthatja magát, de meglehet, hogy ír, német vagy dán származására lesz büszke.

Mivel nem köt feladat Londonhoz, tétlenségre vagyok ítélve. Hoztam ugyan magammal fordítani- és olvasnivalót, de amikor nem esik, a várost járom rendületlenül. Az irdatlan térben már térkép nélkül boldogulok. Csak nem ülhetek homályos szobámban álló nap!? Költséges multság lenne. Ám az én tétlenségem amerikai lakótársaméhoz képest semmiség. Vaughan ősz hajú örökifjú, szállásadónőnek szegről-végről rokona. Reggel együtt kávéznak, este bort isznak, engem nem kínálnak. Egy hónapja időzik Londonban, minden különösebb cél nélkül, a jövő héten Görögországba látogat. Ősszel az El Caminót szeretné végigjárni, ám nem valóságos indíttatásból, nincs is megkeresztelve. Nevetve mondja, talán majd gyaloglás közben megtér. A kérdéssel, hogy vajon üdvösségünknek előfeltétele-e az előzetes megtérés, bizonyára nem foglalkozik.

Még csak néhány napja érkeztem, de már unom kiüresedett életmódomat. Unalmas a máskor oly váratlan meglepetésekkel szolgáló városi csellengés. Évtizedekkel ezelőtt sóvárogva vágytam Londonba. Ma, amikor néha évente többször is itt vagyok, kevésbé boldogít. Olyan vagyok, mint egy beteg gyerek, akinek semmilyen játékkal nem lehet a kedvében járni. Félek, hogy a régóta vágyott „örök ősz”, a stresszmentes nyug-

díjas évek is csak úgy érnek utol, mint egy kiábrándult öreg gyereket.

Úgy látszik, jelenlegi utam többet tisztáz a magyarságomhoz fűző viszonyomból, mint az angol kultúrához kötő érdeklődésből. Még akár egy éve is, ez éppen fordítva történt. Londonban igyekeztem levetkőzni magyarságomat, és felölteni az angol alsó-közép polgár hamis álarcát. Persze a személyiségcsere sohasem sikerült. Ma idegennek érzem azt az önelégült, élvhajász, vallástalan, hedonista, multikulturális és internacionalista, uniformizált világot, ami Londont jellemzi.

A vizsgáló tekintetű Mr. Pordes-nál megint nem vettem semmit. Viszont jó könyvekre találtam tőle húsz méternyire Quinto & Francis Edwards antikváriumában. Boswell gyönyörű, szinte érintetlen kiadású londoni naplójához még borítók is járt. Mark Giroud könyve, *Life in the English Country House* (Yale University Press), három korabeli recenzió fénymásolatát is rejtette, az egyik Angus Wilsontól az *Observer*-ben jelent meg. John Russel London-memoárjának sem tudtam ellenállni. Nagyszerű élménybeszámoló a város múltjáról, jelenéről, gyönyörű, művészetkritikushoz méltó illusztrációkkal. S amit még otthagytam! Az amerikai *Harper's Magazine* 1880-as éves összegyűjtött kiadása mindössze 4 fontért, Fulham és Hammersmith múltja képekben, ezt másnap már megvette valaki, és egy akkurátusnak tűnő történészi munka a 19. századi Londonról, szinte érintetlen példánya. Outram Tristram

Moated Houses című zsánerkönyvét azonban a pénztárcám miatt nem vehettem meg, 45 font lett volna, és nagyalakú könyv. Már így is bajos lesz minden könyvet, ruhát, a Primarkban vett ajándékokat, szuvenírt, egyebet belezsúfolni utazótászkámba.

Súlyos új könyveimtől terhelten hosszan kószálok Mayfairben. Ebben a szűk kis kerületben nem nagyon jártam korábban, talán csak akkor, amikor a Händel-házat kerestem fel tavaly. London megtanulhatatlan, kiismerhetetlen. A mindig állandó útvonalat bejáró itteni lakos is könnyen eltévedhet, ha letér megszokott útvonaláról. Megfigyelésem szerint, a helyi lakos nem barangol, azt csak az idegen turista teszi; a helyi lakos célirányosan járja a várost, nincs kedve, ideje csavarogni, és talán én is így mozgok otthon, saját városomban. London zegzugos utcáit csupán a taxisofőrök ismerik behatóan.

A nyolcvanas években, Kanadából hazalátogatóban, egyik utamon érintettem Londont. Gondoltam, most, harminc év elteltével felkeresem a *bed and breakfast* „hotelt”, ahol akkoriban vizenyős tekintetű, szegény nyugdíjas bentlakókkal együtt reggeliztem sonkás tojást és valami valószerűtlen piros köpetet, sült paradicsomból. Nagyon fordult azóta a világ. A kisöregekkel minden jó szándékom ellenére sem sikerült szóba elegyednem, a második napon már egy hang nélkül reggeliztem, megvető pillantásaik keresztüzében. Manapság az angolok sokkal nyitottabbak, mint gondolnánk.

Lépten-nyomon kommentálnak, megszólíthatóak, sőt megszólítanak. A Victoria pályaudvar mögötti környék szinte a felismerhetetlenségig megváltozott. Egy helyen mégis úgy érzem, rátaláltam az egykori kis szállóra valami Collinwood vagy Gillingwood utca sarkán. Szemközt, a kocsma teraszán angol lumpok múlatják az időt. Egyiküket megkérem, fényképezzen le a túloldali épülettel. Magyarozatként elmesélem, hogy régen te az egy hotel volt, itt szálltam meg harminc éve. Mivel értetlenkedve néz rám, megkérdem, régóta lakik-e a környéken. Még nincs harminc éves, feleli. Ez meglep. A szemébe nézve mély alkoholizmust látok, úgy fest, mint aki már negyven is elmúlt.

Ma órákat töltöttem Smithfieldben. A Museum of London semmitmondó labirintus. Sokat vártam és nagyot csalódtam. Innen függőfolyosókon átmentem a híres Barbican-központ nagy könyvtárába. Újabb csalódás ért: irodalmi lapokat nem tartanak. Gondolom, itt, a napilap-faló britek körében nincs rá kereslet. A könyvek között találtak nekem néhány számot a negyedéves *Granta* magazinból, de 2009 óta ezt se járatják. Egyéb folyóiratokra már rá se kérdezek. Lehet, hogy a széles folyóirat választék magyar sajtóság? Az államilag támogatott és irányított irodalmi élet az elmúlt kor maradványa, de vajon meddig tartható fenn a kevesek által olvasott lapok némelyike: mindnek lenne olvasótábora? A híres angol napilapok, a *Financial Times* és a *Daily Telegraph* kivételével, mára mind *tabloid* formá-

tumra váltottak, a *broadsheet* gyakorlatilag megszűnt. Szállásadónőmnek minden reggel hozom a *Daily Mail*; csapnivaló: háromnegyed része hirdetés, a maradék sztárlesés. Komolyabb cikket vagy riportot nem közöl.

A brit valóság is sokat változott, akár az utóbbi nyolc-tíz év viszonylatában is. Hódít az internacionalista tömegkultúra, a hagyomány szubkultúrává lett, szentimentális öregek sportja. A fiatalok annyira sokszínűek, hogy némelyiket nem is lehet hova tenni. Vietnámiak együtt bandáznak a fehér ütőlegény ősangollal és a latin-néger mulattal. Tegnap egy ilyen csoport mögött baktattam. A bandavezér láthatólag a mulatt volt: félig néger, félig latin, de részben valami sémi vagy arab beütést is hordott magán. A csoport minden tagja ugyanazt a divatot követte, ami ma közkeletű: szuper karcsúsított csónadrág volt rajtuk, a fenekük félig kilátszott felül. A párbeszédet nem követtem. Nem az a baj, hogy nem értem, hanem hogy nem találok értelmesnek. Nem az angol tudásommal van baj, mert ott-hon ugyanígy értelmetlennek találok a sehova nem vezető üres csevegést. Hihetetlen idők és energiák folynak el a kommunikációs csatornák nyitva tartására.

Szállásadónőm meséli, hogy minden fehérbőrű csecsemőre öt színesbőrű születik Angliában. Az adatot újságból veszi, és kanadai, amerikai barátaim hasonló benyomásokról számolnak be. Van, aki nem panaszként, csak mint tény meséli, de a legtöbben mégiscsak sérelmezik a helyzetet. A panaszkodók persze maguk is

mind bevándorlók voltak egykor, húsz, harminc vagy negyven éve élvezték a befogadó ország nyitottságát. Ha erre rámutatok, a válasz mindig ugyanaz: próbáljak meg együtt élni „velük”. Nincs mit felelnem, mert természetesen nincs rá mód, hogy együtt éljek „velük”.

Az angol gyerekek vonaton, boltban, vásárlás közben hihetetlenül nevetlenek. A múltkor a vonaton egy tízéves kisfiú cipőben feltette a lábát a szemközti ülésre, a családja nem szólt rá. A fiú, felbátorodva, tesztelni kezdte a határokat, és a köztünk levő asztalkára csapta fel a lábát, felém fordítva koszos cipőtalpát. Csúnyán néztem rá, de a szülők az egészből semmit nem észleltek. A gyerekek itt egyszerűen uralkodnak a szüleiken: nem tudom ezt másképp értelmezni, mint a korábban túlzott nevelői szigor antitézisét.

A vonatok gyorsabbak és simábban futnak, mint ott-hon. De vigyázat: még a végállomáson sem szállhatunk fel korán, a vágány számát mindössze néhány perccel indulás előtt teszik közzé, és az utasok pillanatok alatt töltik meg a szerelvényt. Viszont még egy félórás úton is van büfé, bár az árait inkább nem firtatom.

Eastbourne-ba menet Croydontól Lewesig az idő borús, esőre áll, de vonatból nézelődni kellemes. Lewes szép fekvésű városka, dombok közt, kanyargó folyók ölelésében húzódik meg. A délelőtti szemerkélő eső miatt, s mert alig van itt látnivaló, órákat töltök a közkönyvtárban, de aztán a tenger felől érkező szél kisöpri a felhőket Eastbourne fölül. Több mint egy hete először

ülök internethez, de a leveleimen kívül nincs ötletem, minek nézhetnék utána. Eastbourne, amiről korábban úgy képzeltem, akár nyugdíjas éveim színtere is lehet, ezúttal semmit nem közölt magából. Az immár számomra érdektelen tengerparton süvít a szél, a *Pier* ugyanolyan, mint bárhol Dél-Angliában, talán kevesebb a turista. A sirályok visítanak, a Camilla bookshop ugyanolyan színvonalas, mint a brightoni antikvárium. Alig bírom korlátozni magam. A boltos, amikor megtudja, hogy magyar vagyok, agyondicséri Tarr Bélát, különösen a *Sátántangót*. Kár, hogy nem jutott eszembe, Nádas *Párhuzamos történetének* viszonylag új angol fordítását a figyelmébe ajánlani. A vissza úton, a lemenő nap fényében újra Lewes fekvése ragad meg. Lágy dombok, fehér sziklák, folyók látványa vonz. Késő este visszaérkezve Londonba meglepődöm magamon, a hazaérkezés élménye kísért.

A Lincoln's Inn Fields egy eldugott tér London szívében. Nem először járok itt, de most is, mint mindig, alig találom meg. Ezúttal Holborn felől közelítek, számtalan átjárón, sikátoron, kapualjnak tűnő passzázson át, melyek néhol rácsos kapuval zárhatóak. Egy külön világba, mikrokozmoszba csöppenek: Gray's Inn Gardens, Old Square, New Square, London Silver Vaults, Chancery Lane. A látogatás fénypontja természetesen a Sir John Soane's múzeum, egy 19. századi, mániákus nemesember eklektikus magángyűjteménye. Az ajtón álló őr leckét ad angol fegyelmezettségéből. Hárman-

négyen lézengünk a bejárat körül, de ragaszkodik hozzá, hogy sort alkossunk a kerítés mentén. Ezután egyesével mehetünk be, a táskát nejlomba gyömöszöljük, ám amikor kiderül, hogy folyadék nem lehet nálam, akár csak ha repülőre szállnék, mindenemet át kell adnom a ruhatáros hölgynek. Mindez még az utcán zajlik, a kerítés mentén állunk sorban. Amikor én következem, a civil ruhás, katonás őr megkérdezi, honnan jöttem, de nem fűz hozzá megjegyzést, beenged. Az ajtóban egy újabb őrszem. Itt be kell iratkoznom egy nagy könyvbe, az őrszem felajánl egy útmutatót 2 fontért, és már mehetek is. Minek nekem útmutató, gondolom, csak körbesétálok. Ám a dolog nem ennyire egyszerű. A ház egy valóságos labirintus, tükrökkel, át-, fel és lejárókkal. Végül komoly fejtörést okoz, hogy vajon minden teremben, szobában, zugban jártam-e. Maga a gyűjtemény nem annyira érdekel, mint a tér elrendezése. Bújócska, rejtvény, fejtörő. Van itt egyiptomi szarkofág, Hogarth és Gainsborough, csodálatos korhű bútorok és ezernyi kő-fragmentum. Zegzug, elvarázsolt kastély. Az alagsorban rejtőzik egy gyönyörűen tisztán tartott egyszemélyes vécé, réz villanykapcsolóval és előkelő minőségű folyékony szappannal. A lichthof, a belső udar, a szintek közötti áttörések és a tetőablakok felől érkező fény játéka kápráztatóan egyedi. A végén annyira megszereztem ezt a közvetlen külső környezetét, a környéket hűen mintázó labirintust, hogy szeretnék venni valami emlékeztetőt. Persze, hogy egy könyvnél kötök ki: *Do-*

mestic Life in Lincoln's Inn Fields, a ház mindennapi életét mutatja be.

Ha már itt vagyok, gondoltam, felkeresem Doktor Johnson házát, nincs messze. Légvonalban és térképen ábrázolva lehet, hogy közel van, ám eljutnom oda annál bajosabb. Feladom a rövidítést, és – magam is szégyellem – kimegyek a főútvonalakra: Kingsway, Aldwych, Strand, Fleet Street, majd ismét sikátorok és belső udvarok érintésével jutok el az emlékházig. A Johnson-ház a Soane's múzeum ellentéte. Csak kívülről patinás. Belül félig üres, nagy terek, semmitmondó vagy szinte vidékies-szegényes tárlók. A legtöbb turista, aki egyáltalán eltalál ide, már a bejáratnál kudarcot vall: egy táblán felirat hirdeti, hogy bátran csengessünk, ám a csengetésre senki nem nyit ajtót. A sokadik csengetésre egy szigorú kedvű hölgy tűnik fel a bejáratnál, és megkérdezi, én csengettem-e. Mivel eddigre a többi látogató elszéledt és egymagamban állok a rácsos kapunál, a kérdés elég fölösleges. A hölgy elkéri a táskámat, a belépődíj árát (a Soane's magángyűjtemény ingyenes volt), felajánl egy audioguide-ot további 2 fontért, köszönöm, nem kérek, majd belépek a belső terembe, ahonnan három irányba lehet elindulni. Visszamegyek a hölgyhöz megkérdezni, hol érdemes kezdeni a látogatást. Az elég nyilvánvaló (pretty obvious), válaszolja, mivel az alagsorban csak a mellékhelyiség található. Ezt honnan kellett volna tudnom, vetődik fel bennem, de nem kötekszem. Ha már egyszer visszaléptem hoz-

zá, gondolom, elkérem a táskámból a fényképezőgépet. A fényképezésért, tudom meg, külön tiszteletdíjat (*donation*) szoktak fizetni. Még azt se tudom, fogok-e fényképezni, hisz még be se léptem a kiállítótermekbe, válaszolom. Mint aki végtelen nagy szívességet tesz, megengedi, hogy magamhoz vegyem a gépet. *No flash*, vaku nélkül, utasít. Valahogy érzem, hogy mindenképp az övé kell legyen az utolsó szó, ezért nem felelek. A kiállítást, gyakorlatilag a félig üres házat, tíz perc alatt végigjárom, nincs mit fényképezni. Kifelé menet, újabb látogatókkal találkozom, egy angol hölgy egy spanyol úriember társaságában érkezik. Miközben a pultnál szedelőzködöm, a kasszírnó telefonál. A telefonból kiderül, hogy a spanyol látogató gyanús pénzzel fizetett. Egy pillanaton belül ott terem még egy alkalmazott, együtt vizsgálgatják az 50 fontos bankjegyet, de mivel nem tudnak dűlőre jutni, a második hölgy elugrik valahova ellenőriztetni, amíg a két vendég itt van a házban. A vizsgálat kimenetelét nem várom be, köszönök és távozok. A kasszírnó nem köszön vissza.

A vonatút Oxfordba nem nagy élmény. Iparterületek mentén, gazos vágánymelléken haladunk, majdnem végig magas töltés szegélyezi mind a két oldalt, így a tájból nem sokat látni. A readingi állomás olyan, akár a szolnoki. Külsőre és vonatból szemlélve maga a város sem különb. A Reading és Oxford közötti húsz perces szakaszon is jön utasellátó, és akad olyan utas, aki Readinben szállt fel, de máris kávézik, teázik. Húsz

percet nem bír ki kényeztetés nélkül? Elkényelmese-
dett népség! A férfiak puhányok vagy bulldogok. Néme-
lyik teljesen normális fiút homokosnak nézem. Az an-
glokról általánosságban az süt, hogy született taná-
rok, csak pályát tévesztettek vagy félresiklottak, és
képtelenek azonosulni fizikai alkalmazott szerepével. A
kétkezi szakmákban ügyetlenek. Mentalitásában a
munkás is lord vagy őstulok. A középút ritka. Legin-
kább az adminisztratív vagy igazgatási operatív mun-
ka illik hozzájuk. Szervezőképességük példás, született
katonák vagy megbántódott, lefokozott mágnások.
Gyűjtögetni, spórolni képtelenek. Amint pénzhez jut-
nak, költekezni kezdenek, étterembe járnak, de a hó-
nap végére nem marad egy vasuk sem. Ám a hónap vé-
gi probléma a jelenben nem foglalkoztatja őket. Addig
még annyi minden történhet!

Oxfordban nincs közvécé. Még a könyvtárban sincs.
A kedves könyvtáros elárulta, hogy a Marks and Spen-
cer áruház női fehérnemű részlegén találok egyet. Két-
szer volt pofám felkeresni. A város egyébként sem csa-
ládbarát, egy gyerek számára itt semmi érdekesség
nem akad, felnőttek is kevés. Az egyetem jó néhány
kollégiuma ingyenesen látogatható, de csak a kert. Per-
sze szépek, de nekem semmi új, a torontói egyetem is
erre a mintára épült. Minden kollégiumnak, ami alatt
itt egyetemi alrészleget kell érteni, saját karaktere
van, az egész várost behálózzák és uralják. A Szentend-
rénél alig nagyobb központi részt egy óra alatt be lehet

járni. Ékszerdoboz épületek, passzázsok, szűk utcák,
menekülő utak jellemzik. Torontói egyetemi éveimet
idézték fel bennem.

Éjjel, álmomban fiam osztályfőnökével viaskodtam,
mert nem engedik meg, hogy átjelentkezzen a párhuza-
mos gimnáziumi osztályba. Hazagondolni megméte-
lyez, a vasárnapom teljességgel „eredménytelen”, kido-
bott idő. De mi az, hogy „eredménytelen”? Hogy nem
gyűjtöttem egy újabb kalapra való élményt? Ősél-
ményt? Felkerestem William Morris Kelmscott-házát a
Temzeparton, de zárva találtam. A Waitrose-ban sike-
rült vennem kedvenc sheffieldi sörömből, és túraboltok-
ban kovakövet kerestem cserkész tábori tűzgyújtáshoz.
Álló nap Fulhamben és Hammersmith-ben buszoztam.
Hazafelé tartva, Ladbroke Grove-nál kellemetlen inci-
densben volt részem: alig bírtam lerázni magamról egy
félőrvült kunyeráló nőt. A nő utóbb másokkal is kelle-
metlenkedett, voltak, akik futva menekültek előle, és a
kéregető artikulálatlan üvöltése messziről is felém szű-
ródött. A buszon egy részeg, bedrogozott verőlegény
méregetett fenyegetően, amiért nem ültem mellé az
üres helyre. Néhány megálló múlva azon kaptam ma-
gam, hogy úgy nézek körül, mintha azt kutatnám, ki
lesz majd itt az utasok közül segítségemre, ha rászoru-
lok. Egy viszonylag jobban öltözött fiatalemberen akadt
meg a szemem. Talán ő; ő talán segítene. Újabb néhány
megállóval később kiderült, a drogos barátja, egymás
mellé telepedtek és immár ketten bámultak ázóttan,

önmagukból kifordult tekintettel maguk elé. A buszon egyszerre mindenkit lecsúszottnak, szerencsétlennek látok. A magatehetetlenség határán botladozó öregek, dadogó angolságú bevándorlók, hat-nyolc szatyor élelmiszerrel birkózó vásárlók, akikkel „fut a szekér”, boldogok, hogy a betevő falatjuk megvan, segélyen élő, a közönségességig alpári, fehér-angolok, akik vagy részeg drogosok, vagy a gyerekeik által ráncigált egyedülálló szülők. A kiöregedett rockzenész típusai, akiknek soha nem volt közük a zenéhez, csupán az öltözködésben megmaradtak „örök” fiatalnak: hatvan éves, hosszú hajú férfiak, bőrmellényben, talizmánszerű, hatalmas bizsu nyakláncokkal. Pipaszár nadrágok, vagy éppen ellenkezőleg: térdig buggyos gatyák. Csálé baseball sapkák, pörge kalapok, felhajtott gallérú, csupa ránc lenvászon zakók. Így sportos, így divatos. Az éjszakai szórakozáson túl már nem marad idő normálisnak lenni. Anglia bulimániás. Lehet, hogy épp csak ezen a buszon ilyen kiábrándító a kép? A busz mikrovilága egy újabb negatív válasz az előzetesen feltett kérdésre: mit találhat manapság annyira vonzónak Londonban minden ember, fiatal és öreg egyaránt? Negatív válasz, mert arra felel inkább, mi benne a taszító.

Keresem önmagam. Nem olyan értelemben, hogy szeretném megismerni magam, hanem az alteregómat keresem. Egy ekkora színes városban csak kell legyenek néhányan az én alaptípusomból is. Nem arcmást vagy hasonmást keresek, inkább lelki alkatot, öltözkö-

dést, stílust, hajviseletet, testalkatot, mentalitást, életfelfogást, temperamentumot: ezeket fürkészem a tekintetek mögött. Ám valami fontos részletben minden férfi más, mint én. Ennyire egyéni lennék? Jóllehet, otthoni barátaim sem az alteregóim, mindegyikük nagyban különbözik tőlem, még csak egy kicsit sem hasonlítunk. Ha úgy tekintek körbe, hogy azt próbálom felfedezni, kivel lennék képes összebarátkozni, már rengeteg rokonszenves személyt találok, még ha személyiségük mélyen rejtve marad is a külső szemlélő számára.

Canterbury szép élmény, a tavalyi exeteri kiránduláshoz fogható. A katedrális éppen zárva volt, mert az egyetemisták diplomaünnepségének adott helyet. Miért hétköznap, kérdeztem egy helyi házaspárt, akikkel a ferences, itt szürke csuhások, ősrégi kápolnájában ismerkedtem össze. Emlékeik szerint a rokonság tagjai közül itt diplomázottak szintén hétköznap lettek felavatva, hogy miért nem hétvégén, annak nem ismerték az okát.

A keskeny csatorna fölé épült kedves kis kápolna egy gyöngyszem. Az egyik szoba fogda volt egykor, a falra a hét napjait véste fel valaki. Itt meg azon tanakodunk az imént megismert házaspárral, akik 1969 óta élnek a városban, ráadásul katolikusok, de csak most fedezték fel az eldugott apró kápolnát, hogy miképpen számolhatták a napokat az elítéltek, hiszen nincsenek a napok mellett rovátkák. Talán letakarták a felsorolás bizonyos részét? Egy Talbot nevű ember azt véste a fába,

hogy két hét fogdát kapott „futásért”, *for running*. Az írást elég nehéz kibetűzni, de közösen erre a megoldásra jutunk. Talán tanuló kisdíák lehetett a szerencsétlen.

A város két gyönyörű, arborétumszerű közparkjában a szokásos vegyes népek: turisták a Föld minden sarkából, közönségeskedő tinik, változatos bőrszínűek, de egyként uniformizált lelkülettel, és fehér-angolok szétosztott csoportjai: munkanélküli alkoholisták, akiknek délutánra sikerült egy kis whiskyre szert tenni.

A normann várromnál felajánlom egy ügyetlenkedő, szabályos, kerekese bevasárlókocsival utazó turistának, hogy lefényképezem, tehát, hogy ne csak az üres romot rögzítse digitális fényképezőgéppel, hanem legyen ő is rajta a képen. Szemüveges, esetlen mozgású, raszta-frizurás, negyvenes férfi; gyengén beszél angolul. Pár percig cseverésünk. Lengyelnek született, de 1990-ben megszökött a katonaság elől. Azóta, egy negyedszázada, vándorol. Élt már Svájcban, Franciaországban, most pedig Belgiumban, de nem úgy néz ki, mint aki bárhol is boldog lett volna. Új hazájában nemrég a holland nyelvű ország részbe költözött át, mondja, és mivel nem tud hollandul, most egy éve nyelvtanfolyamra jár. Megmagyarázza, hogy a tanfolyam megilleti őt, hisz még lengyel állampolgár, és Lengyelország EU-tag. Érdekes okfejtés, nekem egy kicsit sántít. Visszaadom a gépet, elköszönünk. Elolvasom még az egyik tájékoztató feliratot, ő mögöttem a bevasárlókocsival matat,

majd odalép hozzám, hogy adjak neki egy-két fontot, mert a szabadban alszik. Ezért? És most az esti szállításra gyűjt? A nyakában, a csuklóján tucatnyi féttészteszer. Elhárítom, mondván, hogy magam valódi turista vagyok, és kelet-európai fizetésből spóroltam össze az útra szükséges pénzt. Azt már nem teszem hozzá, hogy nem belga segélyből, ami valószínűleg magasabb, mint az én fizetésem, vagy hogy esetleg eladhatna néhány ékszer, csak annyit mondom, ne haragudjon, nem adok pénzt. Szendvics meg éppenséggel nincs is nálam, ha véletlenül ételre pályázik. Amúgy én is fillérekből élek. De ezt már nem kötöm az orrára.

Keveset olvasok, és nem érzem tragédiának. Ha otthon nem haladok előre legalább néhány órát minden nap az olvasmányokban, már hiányként élem meg. A mennyiség, ilyen módon, a minőség rovására megy. Canterburyben, az Oxfam bookshopban, hirtelenében három-négy érdekes könyvet is találtam, de mivel nem sikerült választanom, egyiket sem vettem meg. Leginkább talán az Everyman Library három kötetes Montaigne-esszéit sajnálom, bőven megérte a 6 fontot, hisz évek óta keresem otthon antikváriumokban a harmadik kötetet magyarul, de valahogy Rousseau-t sem élvezem úgy angolul, mint magyar fordításban, ezért hagytam ott Montaigne-t Canterburyben. Peter Ackroyd London-biográfiája is megtetszett 5 fontért, de keménykötésű, vastag, nehéz könyv: nem tudhattam még, mi mindent szedek össze majd és terhemre lehe-

tett volna hazautazáskor. Nem szabatos történelem, inkább anekdotázó, de ahogy beleolvastam, személytelen hangvétellű írásnak tűnt. Michael Wood kötete, *In Search of England*, azt kutatja, miben áll az angol identitás. Artúr királytól Robin Hoodig töpreng a mítoszok és legendák valóságtartalmán. Henry Morton azonos című, a hatvanas években megjelent könyvéhez nem fogható. Míg amaz egy Angliát behálózó autótút személyes hangvétellű krónikája, ez száraz okoskodás csupán, de a könyvpiacot annyira telíti, hogy az Amazon 1 pennyért kínálja. Volt végül egy ígéretes Roy Porter-tanulmány, *Enlightenment: Britain and the Creation of the Modern World* címmel, néhány illusztrációval, mindössze 2 fontért, de évekkkel ezelőtt Lisa Picard hasonló könyvében mélységesen csalódtam, alig bírtam végigolvasni, így ezt is otthagytam Canterburyben. A 14. fejezet címe: Did the Mind Have a Sex? Nem kedvelem az ilyesfajta hatásvadász hozzáállást.

Életidőm egyre fogy. Egyre kevésbé kéne tucatkönyveket olvasnom, mert a végén nem marad időm alapvető klasszikusokra. Ez az időhiány már elég régóta foglalkoztat, mégis egyre-másra olvasok nehézkes, közép-szerű irodalmat. Szakítanom kell ezzel: a kevesebb – több.

Ma lebuszoztam délre. Putney, Richmond, Kingston szép külvárosok, míg a nyugati Brentford, Ealing, Hounslow nem tetszett. Putney Heat egy valóságos vadon, óriási terület, Teddingham pedig szinte önálló lelkületű

város a városban. Leginkább Chiswickhez hasonlít. Hol lakott Rousseau Chiswickben? Ezt minden évben fel akarom kutatni, de idén is halasztok: majd legközelebb, ha eljövök még jövőre is.

A Westminster katedrálisban véletlenül becsöppe nek egy latin nyelvű misére. A pap a hívekkel szemben áll, nem háttal, mikrofonba beszél, de így is alig tudom követni. Az Evangélium olvasása alatt ülve maradok, aztán bosszankodok, hogy mögöttem mindenki áll. Úgy aggodalmaskodok, mintha az átváltoztatáshoz szükség lenne a hívek közreműködésére. Teljesen fölöslegesen, minden nélkülém is érvényes. A szertartás többi részét már figyelmesebben követem. Az angol nyelvű szentbeszéd egy vicc. A kihangosítás minősége miatt nem értek minden szót, de a pap túlzott gesztusai zavaróak. Minden második szavát túlhangsúlyozza és kézmozdulatokkal kíséri. Egy kicsit olyan az egész, mint egy evangelizáció vagy a Vidám vasárnap a tévében. Állítólag egész Anglia szerte ez az egy katedrális maradt meg katolikusnak és talán központi elhelyezkedése miatt, néhány lépésre van a Victoria pályaudvartól, elég sokan áldoznak, talán ötvenen is. Nem tudhatom, hányan turisták közülük, de szerda délelőtt, latin nyelvű csendes misén a résztvevők száma nem kevés.

Persze sokkal többen hódolnak világi szórakozásoknak. A belvárosban hömpölyög a tétlen tömeg. A sodródók jelentős része, mint magam is, dologtalan turista. Mindegy számunkra, hol kötünk ki; még ha van is egy

előzetes terv, úti cél, a forgalom, a buszok érkezése, a közlekedés esetlegessége, az útközben hirtelen és váratlanul felmerülő újabb célpontlehetőségek miatti módosítások következményeképp az előzetes terv gyakran csúszik, néha teljesen megdől. Mindez a hömpölygő tömeg karakteréből érezhető. Látható az is, ki az, aki ebédidejét tölti, ki az, aki célirányosan tart valahova, és kik azok, akiknek teljességgel mindegy, hova lyukadnak ki egy óra múlva. A tömeg nagy része csak sodródik, lődörög. Látnivalókra vadászik, ráér. Ez a ráérőség valahogy átragad mindenkire.

Ebben a hűvös északi fővárosban az emberek mediterrán módon élnek. Ha van egy kis idejük, akár öltönyben letelepednek a fűre. Ha kisüt a nap, jól öltözött nők, valószínűleg irodisták, a legkisebb zsebkendőnyi zöld gyepet is képesek szardella módjára benépesíteni. A turista ezen az általános pikniken nem vesz részt; ha elfárad, padon vagy kőpárkányon pihen meg, aztán koslat tovább, mert a látnivalók sora kimeríthetetlen.

A Szt. Pál katedrálisról a legegyszerűbb átmenni a Globe színházhoz. A kiállítás, mint általában az összes hasonló, követhetetlenül kusza. A tárlók nem logikai sorrendben követik egymást, inkább egymásba érnek. Talán a mögöttes szándék az, hogy minél gyorsabban átszilipeljék a hömpölygő tömeget. Minden egyes tárló előtt állva a szemlélő figyelmét magával ragadja a mellette lévő „rovarcsapda”, sokszor videóinstallációval vagy hangosan reklámozva önmagát. De onnan is dol-

gavégezetlenül sodródunk tovább a következő kis bemutatóhoz, mert az még hangosabb, esetleg interaktív. Innen meg a fények játéka vonz tovább, itt le is lehet ülni, de ekkor már olyan sodrásba kerülünk, hogy senki nem ül le, mindenki úgy szálldos tárlóról tárlóra, mint a lepkék vagy a gyerekek a játékszerek közt a vídámparkban.

Korábban két ízben próbáltam töviről-hegyire végignézni egy-egy kiállítást, Burns szülőházát Skóciában és Händel lakóházát itt, Londonban. Mindkét helyen elolvastam a magyarázó szövegeket, végignéztem a videóbejátszást. Másfél órát töltöttem mind a két múzeumban, ahol az átlagnéző tizenöt perc alatt végigszalad. Shakespeare soha nem ragadott magával, lehetséges, hogy magyarul élvezném, de angolul mindig csak át-szenvedtem magam rajta, így most a kiállítástól sokat vártam: arra számítottam, hogy világa valamiképpen revelálódik majd számomra. Ám nem volt türelmem ellenállni a tömegnek, hagytam magam elsodorni. Maga a színpad csodálatosan megvilágított palotabelső, de a 24 karátos aranyozás „szenzációjától” elment a kedvem. Az idegenvezetők összetévesztik a színházat a circusszal, extrém adatokat sorolnak, pedig Shakespeare idejében bizonyára nem lehetett a színpad fölötti mennyezet színarany. Az ilyen vonatkozások engem egyáltalán nem érdekelnek, nem visznek közelebb Shakespeare-hez.

Az utolsó unatkozós napokban még pompásan buszoztam. A buszos közlekedés London egyik csodája. A felső szint első üléséről úgy tűnik, gyalogosokat, parkoló autókat, villanyoszlopokat gyűrünk magunk alá, sodrunk magunkkal. Persze ez csak érzéki csalódás, mert a járműnek gyakorlatilag nincs orra, és mi közvetlenül a buszvezető fölött ülünk. Ahogy ezek a megmagasított kirakatok egy-egy szűkebb utcában navigálnak, az valószínű tornamutatvány. És közben sikeresen elkerülik a minduntalan a pirosban is az úttestre lépő szabálytalan gyalogost, a kiszámíthatatlan mozgású kerékpárost, a 180 fokban megforduló taxit, pizzafutárt vagy riksást. A zöld lámpát a kereszteződésekben még a babakocsit toló vagy kisgyerekek kezét fogó anyukák sem várják be. A szabálytalanságok mértékéhez képest alig történik baleset.

Egyre elterjedtebb a két éve elindított új Routemaster busz. Ezek az egykori, kalauzos, hátsó lépcsős, nyitott ajtós buszokra hasonlítanak, a nevüket is innen kapták, de tágasabbak és ultramodernek. Nostalgia-ból már csak a 15-ös busz vonalán fut a régi Routemaster. Islingtonon át, kimentem Hackneybe, majd jó messze meglátogattam egy barátomat Walthamstowban. Clapton, Stamford Hill és Camden érintésével jöttem haza. Manor Park és Holloway, ahol manapság a legtöbb magyar kezdésnek szállást szerez, számomra kissé riasztó. Meglehet, hogy azok számára, akik ezekhez az északi vagy keleti kerületekhez szoktak,

Ladbroke Grove vagy Notting Hill hat riasztóan. Arra gondolok, hogy az egészséges környezet, az egészséges térszervezés, egészséges lelkületet eredményez. Tai Chi. De az egészséges kinek-kinek más.

Valamiért úgy érzem, most utoljára vagyok Londonban. Korábban is éreztem már hasonlót, mégis újra és újra visszajöttem. Ám most az érzés határozottabb, talán ezért is kerestem fel végül a Globe színházat. Hogy kipipálhassam a listán.

Fülelek mindenfelé a városban, vajon több magyar szót hallok-e, mint tavaly, tavalyelőtt vagy azelőtt, de csak elvétve üti meg a fülem magyar beszéd. Hol van hát az a több mint százezres magyarság, aki itt él? Dél-en? Kelet-Londonban? A külvárosokban?

Hogy mi vonz ide annyiunkat, elég nyilvánvaló. A városban forr, pezseg az élet. London toleráns és nyugodt, de fiatalos és csupa testiség. Ultraliberális közeg. Esténként, amikor naplót írom, a Sohóban elszabadul az érzékiség. Fiatalok számára London azért vonzó, mert ezt a felszabadult nyugalmat kínálja vagy legalábbis a felszabadultság ígéretét. A szemmel látható gazdagságot, illetve ismét: annak ígéretét. Minden pop. Londonban még Mozart is a popkultúra része, és ennek a populáris tömegkultúrának az ígézetében lehet élni. Valahogy az ember elhiszi, hogy a kurrens világ gyújtópontjában áll. Innen indul ki, ide érkezik minden új áramlat. Ez a központban-lét állandó és folyamatos izgalmakat gerjeszt, ami azonban az angol lelkület nyu-

godtsága miatt képes tartózkodni a hisztériától. Az izzó jelen, a korszerűség, a fiatal frissesség izgalma élteti, tartja mozgásban a várost. S a tömeg virulensen hömpölyög, sodor, magával ragad, magához emel.

Böngészhetnék esettanulmányokat. Bíbelődhetnék a részletekkel, hogy láttassam, ki mindenki és mi módon futja be a siker útját. Egy vidéki magyar legény tavaly került ide, gyenge-közepes nyelvtudással, de néhány napon belül már egy hotelben dolgozott. Azóta állást váltott és feljebb került a ranglétrán, így fogalmaz, már „beosztottja” is van, pedig csak *linen porter*: a szennyes ágyneműt kezeli. Egy másik, egy középkorú férfi ott-hon korán nyugdíjba vonult tűzoltóként, negyvenévesen Londonba jött, hat éve dolgozik mint *handyman*, mindenes, és tavaly óta brit állampolgár. Szerencsés embernek vallja magát. Egy barátom cukrász-szakács fia egy nap föladta otthoni normális állását és a vak-szerencsében bízva Londonba jött. Egy hétig mosogatót, a második héttől pizzát sütött, és egy hónap elteltével amolyan főszakács lett belőle Tottenhamben. Csupa-csupa sikertörténet. Az árnyékos oldalt nem lát-hatom. Nyilvánvalóan nem találkozhatok olyanokkal, akiknek nem sikerült munkát találniuk, akikkel kibab-ráltak, akiket ilyen-olyan módon kihasználtak, meg-aláztak, akik csalódtak. Ők hazamentek és talán nem is szívesen mesélnének a kudarcokról. A siker mindig harsányabb, mint a szegény.

Búcsúzom Londontól, legalább én, aki nem szeren-csét próbálni érkeztem. Nehéz megbarátkoznom azzal a ténnyel, hogy negyven év angломánia mindig és újra a klasszikus olvasmányokba torkollik. Itt élnem ma is lehetetlen, ahogy a nyolcvanas évek zártabb angol tár-sadalma is taszított. Az irodalomban hiszek. Kedves szerzőimmel könyvtárban vagy otthonomban is talál-kozhatok. Rám tört az öregedés érzete, félek a kimozdí-tottságtól.

Az utolsó előtti napon, a Regent Streeten újabb tra-gédiának voltam szemtanúja. A busz felső dekkjén, az első ablaknál ültem, tipikus turista hely, és láttam, hogy az araszoló forgalomban egy szirénázó mentő ér-kezik. Mire a busz lépésben a helyszínre ért, a mentő-sök már nagy munkában voltak. A járdán hanyatt egy hetven körüli, nagy termetű férfi feküdt. A mentősök szabadrá tették a mellkasát és lélegeztető maszkkal az újraélesztésével kísérleteztek. Félelmetesnek találtam, amilyen bordaszaggató erővel igyekeztek a szívet újra mozgásba hozni. Bizonyára így kell, ilyen bivalyerős lö-késekkel, de engem, aki még soha nem láttam hason-lót, az „éles” jelenet, a hömpölygő tömeg közepette, megdöbentett. Csak ne így végezzem, Uram, a járda közepén kiterítve.

Rám tört az öregedés? Félek a kimozdítottságtól. Fé-lek az irgalomtól. Talán egyre inkább az a bizonyos kert, amellyel Voltaire a *Candide*-ot bevégzi, talán egy-re inkább ez az én otthoni tájam. ♦